

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE İSTANBUL'DA YAHUDİLERİN DİNÎ HAYATI

KAREN GERSON ŞARHON*

Yahudi dini dört bin yıllık tarihe sahiptir aynı zamanda' bu sürede oluşan kültür, töre, gelenek ve semboller birikimidir. Bir millet olarak Yahudiler, dünya kültürüne yön veren tek tanrılı dine inanmış, evrensel ahlak sisteminin ilk temel taşlarından biri olan Tora'yı (Tevrat) benimsemişlerdir. İnsanlığa tarih boyunca bilim, sanat, felsefe dallarında çığır açan, dünya kültüründe dönüm noktaları yaratmış olan yazarlar, düşünürler, bilim ve devlet adamları armağan etmişlerdir.

Yahudi dini, daha önce benzeri olmayan nitelikleri kendinde toplamış, ilk bakışta karmaşık gibi görünebilen bileşimsel (eklektik) bir olgudur. Bu yüzden Yahudiliği kısaca tanımlamak olanaksızdır. Temelinde Tanrı inancı yer almakta ve bu inanç bütün bir kültürün, bir yaşam şeklinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Birtakım değerler, kavramlar, nesilden nesile ulaştırılan örf ve âdetlerle örülen bu yaşam biçimini öğrenmek, özellikle dünyanın her yanına dağılmış bir toplum için, kendine yabancılaşmaktan kurtulmanın tek yoludur. Bu fikrin özünde yatan dinsel yasalar antik çağlarda başlamış, çeşitli öğretilerle zenginleşmiş ve nesillerce süregelen dönemlerde değişik şekillerde uygulanmıştır. Bugün Yahudi yaşamının bir parçasını oluşturan bu töre ve geleneklerin çoğu, zaman içinde esasta olmasa da, uygulamada belirgin değişiklikler göstermiştir.

Ancak tüm farklılıklara rağmen bu âdetlerin hepsi tek bir kavramda birleşir: tektanrıcılık. Bu yaşam biçimi kökeni ne olursa olsun aynı kaynaktan esinlenerek aynı Tanrı'ya güçlü bir inanç ve bağlılığın kanıtıdır.¹

Yahudilikte Kavram ve Değerler kitabında yer alan bu mükemmel önsöz aslında sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda ve/veya Türkiye'de değil bütün dünyadaki Yahudi yaşamını kısa, öz ve aynı derece aydınlatıcı bir şekilde resmetmektedir.

TARİHÇE

Osmanlıların Yahudilerle Tanışması

Osmanlıların Yahudilerle ilk tanışması 1326 yılında Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethetmesi ile olmuştur. Bursalı Yahudiler, Osmanlıları kurtarıcı olarak karşılamışlardı. Orhan Gazi zamanında ve onun izniyle yapılan Etz Hayim (Hayat Ağacı) Sinagogu 1940'lara kadar açık kalmıştır.

I. Murad, Edirne'yi fethettikten sonra Balkanlar'da yaşayan birçok Yahudi daha iyi bir yaşam için Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Avrupa ülkelerinde XIV ve XV. yüzyıllarda Yahudilere karşı yapılan zulümler sonucu yine Osmanlı topraklarına kaçan birçok Yahudi görmekteyiz. 1454 yılında Edirne Başhahamı İzak Sarfati, Avrupa'daki dindaşlarını gönderdiği mektupla "... Allah'ın kutsadığı, nimetlerle doldurduğu Osmanlı ülkesine gelip ... huzur bulmaya..." davet ediyordu.² Bu mektuptan sonra birçok Orta Avrupa Yahudisinin Osmanlı İmparatorluğu'na yerleştiğini görüyoruz. İstanbul 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedildiğinde *Romaniot* adıyla tanınan Bizans Yahudileri Fatih'i kurtarıcı olarak karşıladılar. Bizans Yahudilerinin son hahambaşısı olan Moşe Kapsali, Osmanlı başkenti İstanbul'un ilk Türk hahambaşısı oldu. Bu dönemde, Fatih Sultan Mehmed Anadolu Yahudilerine hitaben bir davet mektubu düzenler:

Osmanlı Padişahı Mehmed der ki: Tanrı bana birçok ülke bahşetti ve hizmetkârı Hazreti İbrahim ile Yakup'un sülalesine sahip çıkmamı, kendilerine yiyecek vermeme ve onları himayeme almamı bana emretti. Aranızdan kim, Tanrı'nın yardımıyla İstanbul'a, başkente gelip yerleşmeyi, incirin ve bağın gölgesinde huzur içinde yaşamayı, serbest ticaret yapıp mal mülk sahibi olmayı arzular?³

² Bernard Lewis, *Jews of Islam*, Princeton, 1984, s. 135/136'den nakleden Türk Musevi Cemaati websitesi: www.turkyahudileri.com (10.09.2014).

³ Abraham Galante, *Histoire des Juifs d'Istanbul*, İstanbul 1941, I, 5'ten nakleden www.turkyahudileri.com

* Osmanlı-Türk Sefarad Kültürü Araştırma Merkezi Genel Koordinatörü

¹ Suzan Alalu v.dğr., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, İstanbul 1996.

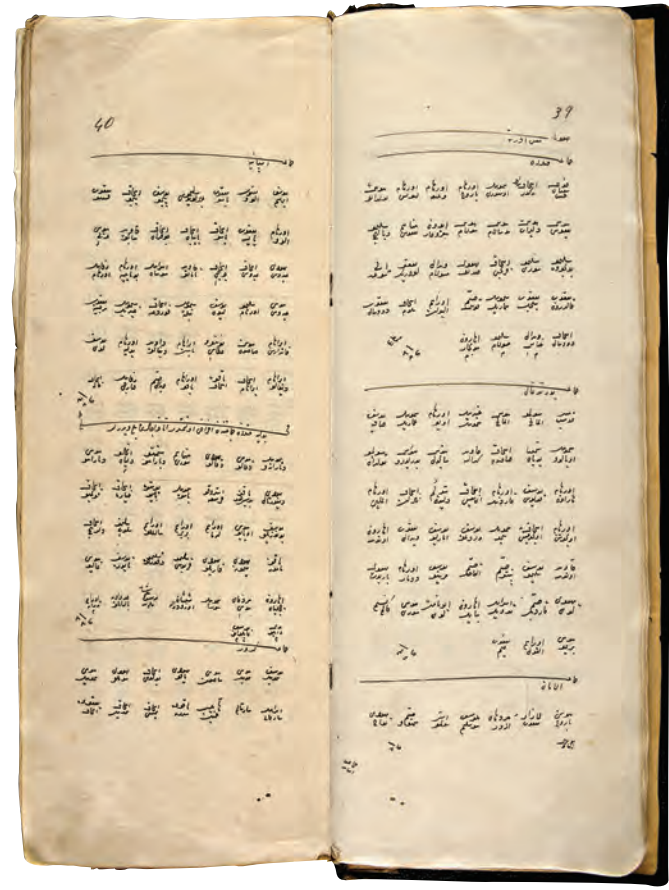
Bu mektup üzerine birçok Yahudi ailesi İstanbul'a gelip yerleşir. Fatih Sultan Mehmed bir fermanla Yahudilerin din ve ibadet özgürlüklerini temin etmiş, yeni sinagoglar kurmalarına izin vermemekle beraber var olanları tamir etmelerine ve evlerini sinagog olarak kullanmalarına izin vermiştir. XV. yüzyıl boyunca Avrupa'dan Osmanlı'ya Yahudi göçü sürmüştür.

Türk Sefarad Yahudileri

Türk Sefarad Yahudilerinin hikâyesi 1492 yılının Mart ayında başlar. İspanya'nın Katolik kralları Kastilyalı İsaabel ile Aragonlu Ferdinand, Katolik bir İspanya yaratmaya karar verirler. Dinlerini değiştirmeyi reddeden bütün Müslüman ve Yahudilerin İspanya'yı terk etmesi istenir. Bazı tarihçilere göre sayıları 200.000'i bulan İspanyol Yahudileri Avrupa'nın kuzeyine ve bütün Akdeniz bölgesine yayılırlar. Yine bazı tarihçilere göre bunların 93.000 kadarı Osmanlı İmparatorluğu'na gelir ve zamanın Sultanı II. Bayezid tarafından kabul edilirler. II. Bayezid eyalet valileri ve sancak beylerine bir ferman göndererek "... Yahudi göçmenleri geri çevirmek şöyle dursun hiçbir zorluk çıkarılmamasını, tam bir içtenlikle karşılanmalarını, aksine hareket ederek göçmenlere kötü muamele yapacakların veya en ufak bir zarara sebebiyet vereceklerin cezalandırılacağını..." ilan eder.⁴

İspanyol engizisyonundan kaçıp Portekiz'e yerleşen Yahudiler ise aradan dört yıl geçmeden İspanya prensesi ile evlenen Kral Manuel'in 5 Aralık 1496'da imzaladığı fermanla "...Yahudilerin ve Müslümanların ülkeyi on ay içinde terk etmelerini..." emredince oradan da ayrılmak zorunda kalmışlar ve büyük bir çoğunluğu yine Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmıştır.

XVI. yüzyılın sonuna kadar göç etmeye devam eden bu toplum, adını İbranicede "İspanya" anlamına gelen "*Sefarad*" kelimesinden alarak kendilerine *Sefaradlar* yani *İspanyol Yahudileri* adını takarlar. *Sefarad* Yahudileri yerleşim bölgeleri olarak Batı Anadolu, Marmara, Trakya ve Balkanlar'ı seçip buralara Yahudi mahalleleri kurarak yerleşirler. İlk önceleri İber Yarımadası'nın değişik yerlerinden gelenler kendi hemşerileri ile birlikte mahalleler kurmayı tercih etmişler, böylece yabancılık duygusundan bir nebze olsun kurtulabilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda hüküm süren hoşgörü sayesinde Sefaradlar, köylerinin ya da mahallelerinin etrafına duvarlar inşa etmek zorunda kalmamışlar ve kendilerini geldikleri ülkenin yerli halkından ayrı tutmaya

1- İspanya ve Portekiz'den kovularak Osmanlı'ya sığınan ve Edirne'ye yerleştirilen Yahudilerin kayıtları (1519) (BOA, TT, nr. 7739/40)

da mecbur olmamışlardır. Diğer yandan Osmanlılar da bu yeni tebaalarının yeteneklerinden yararlanmayı bilmişler, onların haklarını korumuşlar, saraylarında birçok Sefarad diplomat, doktor vb. çalıştırmışlardır.

Yavuz Sultan Selim'in kendisinden borç alınan bir Yahudi'nin borcunun ödenmesi bitmeden ölmesi üzerine ödemeyi devam ettirmek istemeyen defterdarına yolladığı yazı çok ünlüdür: "Merhuma rahmet, yetimlerine afiyet, malına bereket, gammaza lanet."⁵

Kanunî Sultan Süleyman 1526'daki Mohaç Zaferi'nden sonra Budin'i kuşatınca Jozef ben Salomon Eskenazi başkanlığında bir heyet Kanunî'ye Budin Kalesi ve kentinin anahtarlarını kayıtsız ve şartsız teslim eder ve Kanunî de bir fermanla, tarihe "Alman oğlu" diye geçen Salomon Eskenazi ailesini, sonraki nesillerini her türlü vergiden muaf tutar. Bu ferman, daha sonraki padişah tarafından da yenilenmiştir.⁶ İspanya'dan gelen göçmenler

4 Abraham Danon, *Yossef Daath*, sy. 4'ten (1888) nakleden www.turkyahudileri.com

5 Abraham Galante, *Histoire des Juifs d'Istanbul*, İstanbul 1941, I, 8'den nakleden www.turkyahudileri.com

6 Mesela 1742 (1155) tarihli yenileme fermanı günümüzde 500. Yıl Türk Yahudileri Müzesi'nde sergilenmektedir.

2- Yahudi kadın kostümleri (A: İBB, Atatürk Kitaplığı, B, C, D: *Costumes l'Empire Turc*, 1821)

servetlerini değil ama bilgi ve yeteneklerini beraberlerinde getirmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk matbaasını 1493 yılında İstanbul'da, İspanyol göçmeni David ve Samuel ben Nahmias kardeşler kurmuştur.⁷

Immanuel Aboab'ın Sultan II. Bayezid'e atfettiği şu söz ünlüdür: "Bu krala (Ferdinand) nasıl akıllı ve uslu Fernando diyebiliyorsunuz? Kendi ülkesini yoksullaştırıyor ve benimkini zenginleştiriyor!"⁸

Sefarad Yahudilerinin Osmanlı İmparatorluğu'na gelişlerini takip eden yüzyıllar boyunca İstanbul, Selanik, Edirne, Safed ve İzmir, Sefarad kültürünün odak kentleri olmuşlardır. Dericilik, bakırcılık, tekstil dokuma ve boyama gibi alanlarda uzman zanaatkarlar yetişmiş, Sefarad Yahudileri birçok dil bilmelerinden dolayı da dışişlerinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Örnek olarak II. Selim'in Naksos (Nakşa) Adası ve Ege Denizi Kiklad Takımadaları Dükü unvanını verdiği Jozef Nasi, Dona Gracia Nasi (La Sinyora), Sokollu Mehmed Paşa'nın yakın arkadaşı ve İnebahtı Savaşı'ndan sonra Venediklilerle müzakereleri yürütmekle görevlendirilen Salamon ben Natan Eskenazi ve III. Murad'ın Midilli Dükü unvanını verdiği ve Osmanlı-İngiltere diplomatik ilişkilerinin mimarı Salamon Aben Yaeş verilebilir.

⁷ 1511 yılında İstanbul'da David Nahmias Matbaası'nda basılan *Midraş Te'ilim* kitabı 500. Yıl Türk Yahudileri Müzesi'nde sergilenmektedir.

⁸ Immanuel Aboab, *Nomologia o Discursos Legales (Portekiz, 17. yy)*, s. 9'dan nakleden www.turkyahudileri.com

Diğer yandan, Hekim Yakub, Jozef Amon, Moşe Amon, Daniel Fontesca, Gabriel Buenaventura gibi onlarca ünlü hekim de sarayda görev yapmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamlarını sürdüren Sefarad Yahudileri dinî edebiyat alanında da kayda değer eserler vermişlerdir. Jozef Karo, Yahudiliğin temel uygulama eseri *Şulhan Aruh*'u yazmış, Salamon ben Moses ha-Levi Alkabet Edirne'de, tüm dünya Yahudilerinin hâlen kutsal cuma akşamını karşılarken söyledikleri *Leha Dodi* ilahisini bestelemiş, İstanbullu Yaakov Hulli de 1730'da ünlü *Me-am Lo'ez* eserini yazmaya başlamıştır. Haham Abraham ben İsak Asa da Yahudi edebiyatının babası olarak tarihe geçmiştir.

Osmanlı yönetimi altında Sefarad toplumu, din adamları, okul müdürleri ve hâkimden oluşan yönetici kadrolarının etrafında ataerkil, dindar ve muhafazakâr bir yaşam sürdürmüştür. Osmanlı hükümetleri de topladıkları vergiler dışında azınlık toplumlarının içişlerine karışmamışlar, kültür, din ve dil ile ilgili hiçbir baskı yapmamışlar, bu azınlıkları asimile etmeye çalışmamışlardır. İşte bu yüzden Sefaradlar *Judeo-Espanyol* ya da *Ladino* adını verdikleri dillerini, kültürlerini, örf ve âdetlerini 520 yıl boyunca koruyabilmişlerdir. Bu olguya dünyada pek rastlandığı söylenemez. Bu yüzden günümüze kadar gelebilmiş olan bu dil ve kültür özellikle dilbilim ve sosyal bilim araştırmacıları için çok önemli bir araştırma konusu teşkil etmektedir. Bu çerçevede şuna da değinmekte

fayda vardır: Her ne kadar Sefaradlar kendi gelenek ve göreneklerini korumuşlarsa da 520 yıllık bir birliktelik ve beraber yaşam sebebiyle doğal olarak toplumlar arası bir kültür etkileşimi olmuştur.

Lozan Antlaşması

1856'da Islahat Fermanı'nın ilanı ile tüm Osmanlılar dinleri ve ırkları ne olursa olsun eşit haklara sahip oldular. Yahudi cemaatlerinin yönetimleri de yıllar içinde muhafazakâr dinî kişilerden laik kişilerin eline geçmeye başladı. 1924'teki Lozan Antlaşması ile gayrimüslim dinî azınlıklara azınlık hakları tanınırken Türk Yahudi Cemaati yöneticileri 15 Eylül 1925 tarihinde aldıkları bir kararla Lozan'ın şahıs hukuku alanında (madde 42) düzenlediği azınlık haklarından feragat ettiler.

DİNİ KURALLAR ÇERÇEVESİNDE YAHUDİ YAŞAMI

Yahudi yaşamı daha çok bütün bir seneyi kapsayan bir döngüye sahip Yahudi bayramlarının etrafında döner. Mutfak kısmında okuyacağınız *Kaşerut* kuralları ve sofraya kültürünün hâkim olduğu yaşamda bütün ailenin bir araya geldiği özel bayram günleri çok önemli bir yer tutar. Daha önce de belirttiğimiz gibi ailenin beraberliği, bütünlüğü ve bağlılığı Yahudi yaşamının en önemli parçalarından biridir. Birçok kuralın gevşediği ve hayat şartlarından dolayı uygulanamadığı günümüzde bile bir cuma akşamının kutsallığı ve aile gecesi olması geleneği mümkün olduğu ölçüde uygulanmaktadır. Bu yüzden ilk olarak kutsal gün sayılan Şabat'ı açıklamakta fayda vardır.

Şabat

Tevrat'a göre Tanrı dünyayı altı günde yarattı, yedinci günde de istirahat etti. Yedinci gün, yani Şabat [cumartesi], bir önceki gün; güneş batışından cumartesi günü ilk yıldızın görünmesine kadar sürer. Tanrı'nın Musa'ya verdiği 10 emirden dördüncüsü Şabat ile ilgilidir: "Şabat'ı hatırla ve onu kutsa. Altı gün çalış ve işlerini tamamla. Ama yedinci gün Şabat'tır; o gün ne sen ne oğlun ne kızın ne hizmetkârların ne hayvanın ne de evindeki yabancı hiçbir iş yapmayacaksınız."⁹

Şabat'la ilgili kurallar ve yasakların temelinde bütün işlerin durdurulması vardır. Şabat başlamadan bütün işler bitirilir, ev halkı Şabat'ı karşılamak üzere temiz ve şık giyinmiş olarak hazırlanır, Şabat sofrası erkenden kurulur, evde önemli bir misafir gelecekmışçesine beklenir. Bütün hazırlıklar, Şabat

9 Alalu v.dğr., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, s. 180.

mumlarının evin hanımı tarafından yakılmasıyla son bulur.

Türk Yahudilerinde günümüze dek devam eden gelenekler ışığında Şabat hazırlıkları perşembe gününden başlar, Şabat sofrası için alışveriş yapılır ve yemekler hazırlanır. Bütün hafta görüşme fırsatı olmayan aile bireyleri Şabat yemeği için bir araya gelirler ve aile bağları bu şekilde kuvvetlendirilmiş olur. Aile gençlerine de aktarılan bu gelenek günümüzde de devam etmekte, gençler cuma akşamları aileleri ile birlikte Şabat yemeği yiyeceklerini bilmektedirler. Yahudi bayramlarının açıklamasına geçmeden önce Yahudi takviminin nasıl düzenlenmiş olduğuna bakmak gerekir.

Yahudi ya da İbrani Takvimi

İbrani takvimi esasen bir Ay takvimidir. İlk önceleri 12 ay ve 353 ila 355 gün arası olarak belirlenen bu takvim daha sonraları yeniden düşünülmüş, dinsel, tarımsal ve astrolojik dönemlerin aynı zamana rastlatılabilmesi amacıyla Gregoryen takvimine göre bir düzenleme yapılmıştır. 19 yıl süren İbrani takviminin bir döneminde üç yılda bir olmak üzere toplam yedi kez gerçekleşen 13 aylık yıllar oluşturulmuştur. İbrani takvim yılı tişri ayının birinde başlayıp eylül ayının 29'unda sona erer. Bu takvime göre hesaplanan bayramlar ve matem ya da mevlit günleri aynı tarihlere rastlamazlar ama her zaman aynı mevsime denk gelirler.

BAYRAMLAR

Roşaşana: Yeni Yılın İlk Günü

Roşaşana kelimesini *Roş = Baş*, *Şana = Yıl* olarak açıklamak da mümkündür. İbrani takvimine göre tişri ayının 1'i olan Roşaşana yılbaşısıdır ve Yahudiler tarafından bayram olarak kutlanır. Bayram iki gün sürer ve her iki gecede ailece yemek yeme geleneği vardır. Bu yemekte ballı elma ya da elma reçeli ve nar yeme geleneği hâlen sürmektedir. Ballı elma ya da elma reçeli yeni yılın tatlı geçmesi, nar bereket ve toplumsal birlikteliğin devamı için tüketilir. Roşaşana Bayramı'nda akrabalar ve dostlar bayram ziyaretlerinde bulunurlar, aile büyüklerinin ellerini öpmeye ve baş duası almaya gidilir. Bu ziyaretlerde elma reçeli ikramı gelenekseldir. Bayramın ikinci sabahı sinagogda yeni yılın iyi geçmesini dilemek amacı ile koçboynuzundan yapılmış *şofar* adı verilen bir çalgı çalınır.

Roşaşana Bayramı'nın her iki gecesinde de ikişer mum yakılır. İkinci gece yakılan mumların etrafına mevsimin ilk turfanda meyvelerinden konur ve

“Tanrı’dan, yeni yıl ve yeni dönemde birlikte mutluluk, sağlık, başarı, muhtaçlar için yardım, dullara ve öksüzlere koruma, üzgün ve kırık kalplere mutluluk, ulusun tüm insanlarına ümit, cesaret ve güçlülük dilenir.”¹⁰

Yom Kipur: Kefaret Günü

Yom Kipur yani Kefaret Günü Roşaşana Bayramı’ndan 10 gün sonraya yani İbrani takviminin ilk ayı olan tişri ayının 10. gününe rastlar. Yaklaşık 26 saat boyunca tutulan büyük oruç ile kişi yeni seneye kendi vicdanı ve Tanrı’yla hesaplaşmış, yargılandıktan sonra kendini yenileyerek temize çıkmıştır. İşte bu temizlenme ve yenilenme günü *Yom Kipur*’dur.

Yahudilikte bir insanın kaderinin bir yıl önceki hâl ve hareketlerine göre yazıldığına inanılır. Kişi bir yıl boyunca iyi ve hayırlı işler işlerse, bir yıl sonrası için kaderi olumlu bir şekilde yazılır. Roşaşana ile Yom Kipur arasındaki 10 gün boyunca kişi bir vicdan muhasebesi yapar. On gün boyunca, o yıl içinde yaptığı tüm hatalı davranışları gözden geçirir, yaptığı haksızlıklar için özür dilemeye çalışır ve helalleşir. Tanrı’ya karşı işlediği suçlar için tövbe eder.

9. günün akşamı güneş batmadan bir saat önce oruca başlanır. 26 saat aralıksız sürecektir olan oruç boyunca yemek yenmez, hiçbir şey içilmez. Orucun başladığı akşam sinagoga gidilir, dua edilir ve vicdan muhasebesi yapılır. Ertesi gün sinagogda dualar ve tövbelerle geçer. Güneş battıktan yaklaşık 40 dakika sonra *şofar* çalınır ve orucun bittiği ilan edilir.

Oruca başlanırken kurulan sofraya beyaz örtü konur, zengin ve besleyici bir menü ile donatılır. Aşırı baharat ve bilhassa tuzdan kaçınılır ve yemeğin sonunda da özellikle karpuz yenir. Yemek bittikten sonra bir Türk kahvesi içmek âdettendir. Oruç bitince ilk önce bir kaşık reçel (tercihen elma reçeli) ile bir bardak su içilir. Aile fertleri birbirlerine sarılıp “Allah kabul etsin.” dileklerinde bulunurlar. Daha sonra zeytinyağı ve tuza batırılmış ekmeğin lokmaları yenir. İstanbul geleneklerinde bundan sonra sütlü kahve ile tatlı olarak kek ve bisküvi çeşitleri yenir. Biraz dinlendikten sonra da genellikle tavuk suyuna çorba içilir ve asıl yemeğe geçilir. Son yıllarda ise mideyi daha hafif tutmak ve rahatsızlanmamak için birçok aile asıl yemek faslından vazgeçmektedir. Yom Kipur’dan sonra kişi artık ruhen arınmış ve temizlenmiş olup yeni bir yıla başlamaya hazırdır.

¹⁰ Alalu v.dğr., age., s.40-41.

Sukot

Tişri ayının 15. günü yani Yom Kipur’dan beş gün sonra başlayan ve Çardaklar Bayramı olarak da bilinen *Sukot*; Yahudilerin kırk yıl boyunca göçebe olarak yaşadıkları çölde çardaklar altında barınmalarını anma ve bu dönem içinde gördükleri Tanrısal korumaya bir kez daha şükretme adına kutladıkları bir bayramdır. Sukot bazı meyveler, bağ ürünleri ve zeytinlerin olgunlaşma dönemine rastladığı için *Hag Aasif* yani Hasat Bayramı olarak da anılır. ¹¹

Hanuka: Işıklar Bayramı

Yahudilikte bazı bayramlar tarihteki birtakım olayları anma ve hatırlama için kutlanır. Işıklar Bayramı olarak da adlandırılan *Hanuka* bu tip bayramlardan biridir. MÖ 169-166 yılları arasında kutsal Kudüs şehrinde Makabilerin Hellenlere karşı savaşları esnasında Makabiler kutsal mabede sığındıklarında kandil yakmak için sadece bir günlük yağ bulurlar. Ancak gerçekleşen mucize sonunda yağ sekiz gün yanmaya devam eder. İşte Hanuka bu mucizeyi anmak için kutlanır. Kislev ayının 25’ine denk gelen bu bayram sekiz gündür ve her gün artan bir mumla her gece mumlar yakılır. 1. mum Tanrı’nın “ışık olsun deyişini”, 2. mum Torayı (Tevrat), 3. mum adaleti, 4. mum merhameti, 5. mum kutsallığı, 6. mum sevgiyi, 7. mum sabrı, 8. mum da cesareti simgeler.

Tu Bişvat

Tu Bişvat, *şevat* ayının 15. günü kutlanır. Din adamlarına göre Roşaşana’dan başka üç yeni yıl daha vardır ki *Tu Bişvat* ta ağaçların yeni yılı olarak bunlardan biridir. Kutsal topraklara bolca yağın yağmurla ağaçlar bu mevsimde yeniden canlanır. Tevrat, Yahudileri tarımla uğraşmaya yöneltmiş ve doğa ile uyum sağlamalarını salık vermiştir. Tanrı’nın size bağışladığı topraklara girdiğinizde, onların iyi şeylerle dolu olduğunu göreceksiniz. Şehirleri kuşatacak, fakat ağaçları kesmeyeceksiniz, zira her ağaç bir insan kadar değerlidir... Sizlere vaat ettiğim topraklara girdiğinizde orada bulduğunuz meyve ağaçlarının ürünlerinden yiyecek, yeni ağaçlar dikeceksiniz ki, sizden sonra gelecek nesiller, yeşil bir dünya devralsınlar.¹²

Günümüzde artık büyük şehirlerde yaşandığından Yahudilerin Tu Bişvat Bayramı’nda kırılık alanlarda ağaç dikerek bu bayramı kutladıkları görülmektedir.

İstanbul’da Sefaradlar Tu Bişvat Bayramı’nı

¹¹ www.turkyahudileri.com

¹² Alalu v.dğr., age., s.40-41.

meyve bayramı olarak kutlarlar. Evlerde kurulan meyve sofralarında yedisi kutsal topraklarda yetişen (buğday, arpa, üzüm, incir, nar, zeytin ve bal) 15 çeşit meyve bulundurulur. Yenen her meyve için bir dua okunur ve daha sonra şarkılarla bu bayram kutlanır.

Purim

Purim çok büyük bir sevinç ve coşku ile kutlanan bir bayramdır. *Purim* kelimesi İbranice zar anlamına gelen *pur* kelimesinden gelmektedir. Pers İmparatorluğu zamanında, Pers yönetiminin Yahudiler için planladığı soykırımın zamanını zar atarak belirlediğinden bu ismi almıştır. Yahudilerin bu soykırımdan kıl payı ile kurtulmaları bu günün bayram olmasına sebep olmuştur. Purim son derece neşeli bir bayramdır. Maskeli balolar düzenlenir, çocuklar için şarkı söyleyip dans etme zamanıdır. Bayram harçlığı vermek de âdettendir. Meyve ve renkli şekerlemeler dağıtılır ve yenir.

Pesah: Hamursuz Bayramı

Pesah ya da diğer adıyla Hamursuz Bayramı, İbrani takvimine göre nisan ayının 15. günü kutlanmaya başlanır ve sekiz gün sürer. Tarihte İsrailoğullarının Mısır'daki köle yaşamlarından Tanrı'nın yardımı ve Musa Peygamber'in verdiği güçle kurtulmalarının yıl dönümü olarak kutlanır. Yahudi halkı Mısır'dan acilen çıktıklarından hamurlarını mayalamaya fırsat bulamamışlar ve Mısır çıkışı bu mayalanmamış hamurdan yapılmış ekmekleri yemişlerdir. Bu yüzden Pesah Bayramı boyunca mayalı herhangi bir gıda yenmez ve evlerde de bulundurulamaz. Bu bayram süresince Yahudiler *matsa* adı verilen mayasız hamurdan yapılmış bir ekmek yerler.

Hamursuz Bayramı'ndan önce evlerde büyük bir temizlik yapılması gelenektir. Diğer kültürlerde bahar temizliği adı altında yapılan temizliğe benzer. Evlerin köşe bucak temizlenmesi çok önemlidir.

Hamursuz Bayramı'nın ilk iki gecesi evlerde ziyafet sofraları kurulur. Türk-Sefarad sofralarında şarap eşliğinde yenen ıspanak, pırasa ve kabaktan yapılmış börekler, pırasa köfteleri, balık, daha sonra fırında kuzu ve patates, bezelye gibi yemeklerden önce bu bayramın tarihçesini okumak ve Tanrı'ya Yahudileri kölelikten kurtardığı için şükretmek önemli bir gelenektir. *Agada* adı verilen bu tarihçe özellikle çocukların anlayacağı dilde okunur. Evin reisi ki genellikle bu en yaşlı erkek üyedir, *Agada*'nın değişik paragraflarında anlatılanları çocuklar için yorumlar. İstanbul'da bazı evlerde geleneklerin sürdürülmesi adına bu tarihçenin İbranice, Ladino ve Türkçe olmak üzere üç dilde okunduğu da olmaktadır. Bu

sofralara ailenin bütün fertleri ve o gece yalnız olacağı bilinen kişiler davet edilir. Yemekten sonra bu bayrama özgü şarkılar, davetliler tarafından hep bir ağızdan söylenir. Sekizinci günün bitiminde ise ekmek yemeye başlanır ve bu nimet için Tanrı'ya şükredilir.

Şavuot

Şavuot Bayramı Tanrı'nın Musa Peygamber aracılığı ile İsrailoğullarına On Emir'i vermesi dolayısı ile kutlanan bir bayramdır. Bu bayramın kutlandığı dönemde ilk turfanda ürünler olgunlaşıp yenecek hâle geldiğinden Turfandalar Bayramı olarak da bilinir.

Şavuot bir sevinç ve şükretme bayramıdır. Bu bayramda süt ürünleri ve sütlü tatlılar yemek gelenektir.

Teşabeav

Yahudiler eski çağlarda adı *Bet Amigdaş* olan tarihlerinin en büyük mabedini Kudüs'te inşa etmişlerdi. Ancak bu mabed ilki Babilliler tarafından MÖ 586'da, ikincisi de Romalılar tarafından MS 70'te olmak üzere iki kez yıkılmıştır. Bu yıkımlardan sonra Yahudiler, topraklarından ayrılmak zorunda kalmışlar ve 20 asır sürecektir olan *diaspora* yaşamları başlamıştır. Her iki mabedin yıkılışının ve daha sonraki çağlar boyunca birçok felaketin aynı güne rastlaması sonucu av ayının 9'una denk gelen Teşabeav günü oruç tutulan ve diğer ibadetlerle geçirilen bir matem günü olmuştur.

GELENEKLER, GÖRENEKLER

B'rit Milla: Sünnet

Bütün Yahudi erkek çocukları doğumlarını takip eden 8. günde *b'rit milla* yani sünnet olurlar. Çok eski çağlardan beri uygulanan bu ritüelik ameliyat şekli Tanrı ile Yahudi milleti arasındaki antlaşmayı simgeler. "Sizinle ve senden sonra zürriyetin nesillerince, ahdimi tutacaksınız. Aranızda her erkek sünnet olunacaktır. Ve gulfe etinizden sünnet olunacaksınız ve sizinle benim aramdaki ahdin alameti olacaktır."¹³

B'rit milla, *moel* tarafından yapılır. *Moel*, Yahudi kurallarına uygun olarak yetiştirilmiş ve sünnet ritüelini içeren kapsamlı bir eğitim görmüş kişidir. Günümüzde bu kişilerin tıbbi eğitim görmüş olmaları tercih sebebidir. Aileler bugün *moellerin* yanında bir de doktor bulunmasını istemekte ve bu istekleri yerine getirilmektedir. *Moel*, *b'rit milla* töreninde önce bebeğe Yahudi adını verir, sonra bebeğin sünnet derisini alır

¹³ Alalu v.dğr., age., s.98.

A

B

C

3- Yahudi erkek kostümleri (A: Miller; B, C: Costumes l'Empire Turc, 1821)

ve üreme organından kan aktır. Bugün Türk-Yahudi toplumunda *b'rit millalar* doğumun gerçekleştiği hastanenin salonlarında ya da başka özel lokallerde bir bayram havasında yapılmaktadır.

Pidyon Aben: İlk Doğan Erkek Çocukların Fidyesi

Çok eski çağlarda ilk doğan, insan olsun hayvan olsun, Tanrı'ya aitti ve bu Tanrı buyruğu idi. Ailenin ilk doğan erkek çocuğu ise Tanrı hizmetinde yetiştirilir, Kutsal Tapınak'ta din görevlisi, hizmetkâr ya da müzisyen olurdu. Daha sonraları tapınakta hizmet etme görevini Levi kavmi üstlenince, ilk doğan erkek çocukların bir Leviye ya da bir Kohene beş şekellik bir fidye ödenerek bu görevden azat edilmeleri sağlandı. Bu şekilde her ailenin ilk doğan erkek çocukları bir Levi ya da Kohenden geri satın alınmış oluyordu.

İbranicede *pidyon* sözcüğünün Türkçedeki karşılığı *fidye*dir. Arapça kökenli *fidye* sözcüğü ile *pidyon* sözcüğünün aynı kökten geldiğini gözlemlemek de mümkündür tabii.

Pidyon töreni doğumdan sonra 31. günde yapılır. Bebek, annenin ilk bebeği ve erkek olmalıdır. Bebeğin ayrıca normal doğumla dünyaya gelmesi ve kendisinden önce annenin bir düşüğü olmaması şartı vardır. Oğlu için fidye ödeme görevi babaya aittir. Tevrat'ta pidyon karşılığında ödenmesi gereken fidye tutarı beş gümüş sikkedir. Bu 96 g gümüş olarak belirlenmiştir. Türkiye'de pidyon olarak gümüş kaşıklar verilir; para ile ödenmez.

Vijola

Ailede her doğan kız çocuğu için *Vijola* adlı bir tören yapılır. *Vijola* aslen kız çocuğuna isim koyma törenidir. Türk Yahudi toplumunda *Vijola* son yıllarda biraz daha önem kazanmıştır. Sosyal bilimcilerin kadın-erkek eşitliğinin iyice yaygınlaşmasını sebep gösterebilecekleri bu olgu, erkek çocuğu için yapılan törenlerin kızlar için de uygulanması anlamına gelmektedir. Eskiden *Bat-Mitzva* ve *Vijola* gibi törenler çok da popüler olmamasına rağmen, günümüz ekonomik şartlarının getirdiği az çocuk yapma olgusu birçok ailede sadece tek çocuk olmasına yol açmış, tek çocukları kız olan aileler şölen ya da bayram havasında kutlanan bu tip törenleri kızları için düzenlemek istemektedirler.

Bar-Mitzva ve Bat-Mitzva

İbranicede *Bar-Mitzva* "emirlerin oğlu", *Bat-Mitzva* da "emirlerin kızı" anlamına gelir. Eski zamanlardan beri kutlanan *Bar-Mitzvalar* ile yine son yıllarda popüleritesi artan *Bat-Mitzvalar*, kız olsun erkek olsun her Yahudi çocuğu için son derece anlamlı ve unutulmaz törenlerdir.

13 yaşından gün almış her Yahudi erkek çocuğu *Bar-Mitzva*, 12 yaşından gün almış her Yahudi kız çocuğu *Bat-Mitzva* kutlar. Bu yaşlara gelmiş her Yahudi genci artık yetişkinliğe adım atmış ve birey olarak sorumluluklarını yerine getirecek olgunluğa erişmiş sayılır.

4- Balat Ahrida Sinagogu'nun içi

13 yaşındaki bir Yahudi erkek çocuğu Bar-Mitzva töreni öncesinde dinî eğitim görür, duaları ve Yahudi kanunlarını öğrenir. Tören sırasında Tevrat okumaya çağırılır ve bu törenle hem olgunluğa eriştiği ispatlanır hem de yeni bir yetişkin birey olarak cemaate tanıtılır. Türkiye'de Bar-Mitzva töreni sırasında gencin bir konuşma yapması gelenekleşmiştir. Bu konuşma ile genç, anne ve babasına kendisini yetiştirdikleri, sevgi, destek ve yakınlık gösterdikleri, törene gelen misafirlere de bu mutlu gününü paylaştıkları için teşekkür eder.

Bat-Mitzva törenleri ise XIX. yüzyıldan itibaren kutlanmaya başlanmıştır. Ülkemizde de çeşitli şekillerde kutlanan Bat-Mitzva törenleri son yıllarda aynı yaştaki kız çocuklarının toplu hâlde bir törende bir araya gelmeleriyle kutlanmaktadır. Bu tören için kızlar beyaz kıyafetler içinde sinagoga babalarının kollarında girerler, hep birlikte dualar ve şarkılar okurlar. Tören sonrası verilen ziyafet gelenek hâline gelmiştir.

Düğün

Yahudiliğe göre düğün töreni ile başlayan evlilik, bir anlaşma niteliğindedir. Bu anlaşma ve yazılı belgesi olan *Ketuba* ile evlenen iki insan tören esnasında *hupa* adı verilen bir çatının altında kutsal aile birliğini kurarlar. Yahudi dinî düğün törenleri temelde aynı olmakla birlikte, her cemaatin gelenek ve göreneklerine göre

bazı değişiklikler gösterebilir. Örneğin, her Yahudi düğününde damat geline *hupada* eşlik eder; fakat *hupanın* şekli o cemaatin geleneklerine ve zamanın gereklerine göre değişiklik gösterir. Bugün İstanbul'daki Sefarad düğünlerinde damatla gelinin başlarının üzerindeki *hupayı* iki yanlarında bulunan anne ve babaları tutarlar.

Ketuba

Düğün töreni sırasında dinî nikâhı gerçekleştiren haham, iki tanık huzurunda damada bir anlaşma belgesi olan *ketubayı* imzalatıp gelin tarafına (genellikle gelinin annesine) teslim eder. Bu belge tamamen kadının lehine hazırlanmış olup ileride bir boşanma olursa kadını koruyacaktır. *Ketuba* bir evlilik kontratıdır ve kocanın karısına karşı olan ekonomik yükümlülüklerini belirtir. Evlilik akdi *ketuba* imzalanmadan geçerli sayılmaz. Günümüzde Türkiye'de Yahudi çiftler resmî nikâh olmadan dinî nikâhlarını kydıramazlar. Bir boşanma durumunda ise *ketuba* maddi delil olarak gösterilebilecek resmî bir belgedir.

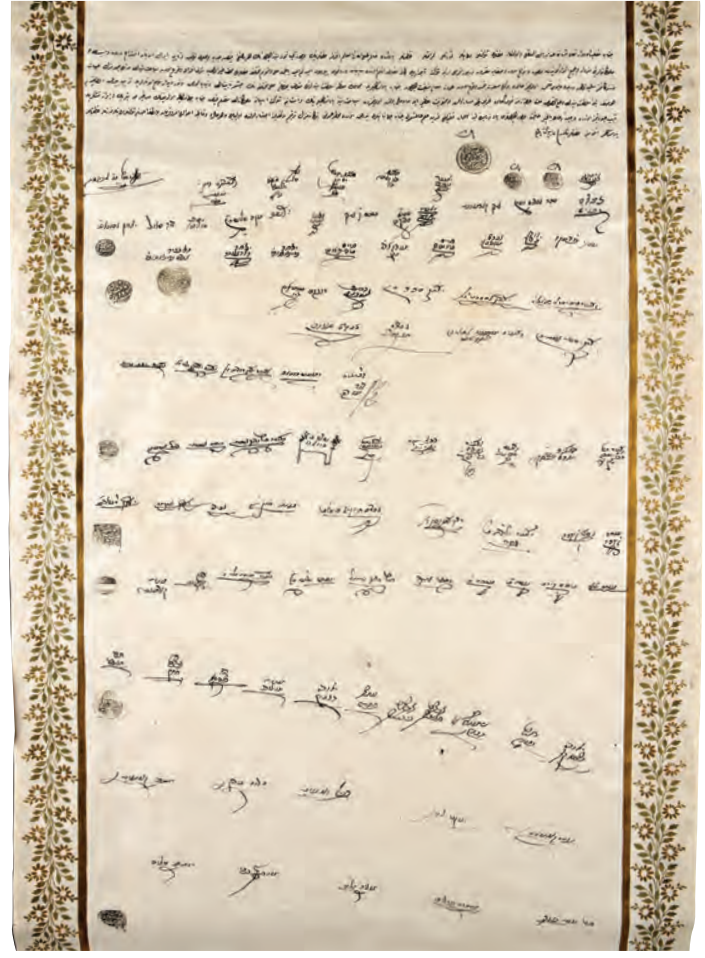
Kortadura de Fashadura: Bebek Bezi Kesme Töreni

Bebek bekleyen müstakbel anneler hamileliklerinin 5 ya da 7. ayında geleneksel bir tören düzenlerler. Bu tören anne tarafından bir pazartesi ya da perşembe günü davet şeklinde düzenlenir. Bu davet sırasında masaya konan

دستور مكرم مشرفكم نظام العالم مدبر امور المحروم بالفضل السابق تمم سلام الامام بازي القابط محمد بن محمد دولته والاقبال من ان كانه السائق والاصول المحض بوضوح
عولفت الملك الاعلى در سعادتكم فخطبه شريكة اولوب رنجي ربه عظامه ومجربى وامتنانه نسانه دنسانه شري عازر وعلان اولاد و زيرد ربيسيم محمد امين بن ادم الله اعلم الله
در قضاة المسليه اولاد اولاد الموحيه معدنه الفضل والقبيله رافع العلوم الربيه والديه وارث علوم الانبياء والمسيه فخصى كبر عناية الملك المعصوم مولانا اسحاق
فا حيسى زيدا وضمانه توفيق ربيع الهلالم اصل ابو محمد معلوم اولاد بهر نه خا مور زير من علونه كونا خا مور زه وما بسره فارسه بر قله از منوز اولاد
سراضه اولاد ساره نظر زه از حاج وقوعه كلهم اولاد بعد له بونك نمن فخطه عددا عددا اولاد امر شريفك خورده خصوص من مرضه خا حليم باي فاقضاهه طرفه
بورقه اسقا ونيار لشمه وقوده لدى الاربعه من طرفه نك كتب دنه لباي تتبع اولاد ابياء وقضاة معلوم نك تحضاهه نك مضمونه نك نك مرضه وما بسره
سويه طور سراج جوانا ساره فانك استقامه نك بيد منع على ابد ممنوع اولاده عقل زه بودجه وقوعه كلهم اسادنا وعزوبات معتزبات قبيله در اولاد من طرفه نك
بويده بوده سى احمده نغزيب وازها جلبيه جوار كونه ساره وكونه نك بعدة دنه غلبه نك اولاد على غلبه نك نك نك نك نك نك نك نك نك نك نك نك نك نك نك نك نك نك نك
حمانه وحياتى لازمه ونه سيمه كرميه تبع اردى ومعدلتا افضا سنده اولاده من طرفه نك
بغير حبه قطعا وقاطبه نغمه وقومها سى صفة معلوم اولاد او راد او سيمه بونجه ايم بونجه بونجه بونجه بونجه بونجه بونجه بونجه بونجه بونجه بونجه بونجه
فصدرد وخطا قد نك عقب اولاد نك ونك
اولاد نك
سوخ وهدو سيمه اولاد نك
حرفه اهتمام ومبارك نك
وهلونه ماعده ايدى نك

5- Sultan Abdülmecid'in "Yahudilerin Hamursuz ekmeğine küçük Hristiyan çocuklarının kanını kattıkları" iddiasının doğru olmadığına ve rahatsız edilmemelerine dair fermanı (1841) (500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi)

6- İstanbul Hahambaşılığı Kaymakamı, mahalle cemaatbaşı ve cemaat ileri gelenlerinin Avrupa seyahatinden dönen Sultan Abdülaziz'e teşekkürnameleri (1867) (BOA, HSD.MLE, nr. 17)

uzun olması gereken bir patiska ya da mermerşahin bez, anneye yakın olan, annesi ve babası hayatta olan bir hanım tarafından makasla uzunlamasına kesilir, hayır duaları okunur, bezin üzerine şekerler, pirinçler ve altın paralar atılır. Bunlar doğacak olan bebeğin ömrünün uzun, mutlu ve bereketli geçmesini dilemek için yapılır. Bu kesilen kumaşla bebeğin doğar doğmaz üzerine ilk giyeceği elbise dikilir. Elbiseden artan kumaşla da mendiller ve ara bezleri yapılır. *Kortadura de Fashadura* töreni bittikten sonra anne adayı artık bebek için gerekli olan eşyaları alıp onu karşılamaya hazırlanabilir.

Kortadura de Fashadura geleneği daha ziyade bir Sefarad geleneği olup Türk Yahudileri arasında görülen bir gelenektir. Dünyada Türk Sefarad olmayan diğer cemaatlerde böyle bir tören yoktur.

Ölüm

Yahudi dinine göre ölüm hayatın sonu değildir. Bu dünyada yaşadığımız hayat bizi *Olam Aba* adındaki diğer yaşama götüren yolu teşkil eder. Ölüm ve yaşla ilgili dinî kanun ve uygulamalar iki prensip üzerine kurulmuşlardır. Birincisi, yaşamını yitirmiş de olsa

insanoğlunu onurlandırmak ve saygı duymak; ikincisi ise zihinsel, duygusal ve ruhi olarak yasta olanları rahatlatıp iyi olmalarını sağlamak.

Kadiş

Kadiş Aramice olarak okunan en önemli, en güçlü ve en yüce duadır. Matem dönemi boyunca *Kadiş* duası iki nedenden okunur. Birincisi, kişinin psikolojik durumu ile ilgilidir. Yakını ölen kişi acı ve isyan içindedir. Tanrı'ya isyan eder. Bu duayı okurken de Tanrı'nın adaletine sığınır. Her ne kadar isyan etse de onun doğru yaptığına olan inancını ifade eder. İkinci nedeni, ölen kişinin ruhunun, Tanrı'ya hesap verdiği süre boyunca yakınları, okudukları *Kadiş* duası ile Tanrı'ya karşı ölenin ruhunu yüceltirler.

Matem

Yahudi geleneklerine göre matem dönemi üçe ayrılmıştır: *Şiva* adı verilen ilk yedi gün, *Şeloşim* adı verilen ölümden sonraki 30 gün ve ölümden sonraki 12 ay. Matem, ölünün gömüldüğü andan itibaren başlar. *Şiva* dönemi yedi günün ilk sabah duasıyla başlar.

7- Neva Şalom Sinagogu'nun içi

Gömme günü Şiva'nın ilk günü sayılır. Şabat da Şiva sürecinin içindedir. Şabat, Şiva'nın arasına gelince halk uygulamalarına göre Şabat için Şiva'ya ara verilir ve Şabat'tan sonra devam edilir. Yine de Şabat yedi günün içinde sayılır. Kutsal bayramlardan biri Şiva zamanına denk gelirse, Şiva tamamlanır ve bayram bittikten sonra da Şiva'ya devam edilmez.¹⁴ İstanbul geleneklerine göre ölen kişinin ardından 30. gün birinci ayın mevlidi yapılır, daha sonra birinci senenin bitimine kadar her ay yine mevlit okunur. 12. ayın sonunda da *Limud* adı verilen bir senelik mevlit okunur. Bundan sonra artık her sene mevlit yapılacaktır.

Guevo: Matem Yemeği

Matemin başladığı ilk gün verilen yemek yas tutan kişinin yemeği olmamalıdır. Komşuları veya arkadaşları bu yemeği yapmalıdır. Yemekte yumurta, guevo, verilmesi gelenektir. Yumurta, zeytin, rakı bisküvi gibi yiyecekler yuvarlak oldukları ve hayatın döngüsünü

¹⁴ Alalu v.dğr., age., s.153.

simgelemelerinin dışında şu mesajı da verirler: “Bütün insanlar bir gün ölecektir.” Arkadaşlar ve komşular yedi gece boyunca yemek vermelidir. Yedi gün boyunca yasta olan kişiler hiçbir iş yapmamalıdır.

Yahudi dininin kurallarına göre ölünün arkasından çok fazla üzülme yasaktır. Tanrı'nın can verip aldığına inanıldığında, ona ve doğruyu yaptığını güvenilmelidir. Bu şekilde düşününce teselli bulmak daha kolay olacaktır.

Kişi gömüldükten 3 ay sonra mezar taşı konur ve mezarına ilk ziyaret gerçekleştirilir. Her yıl Roşaşana ve Yom Kipur arası mezarlık ziyaretleri yapmak gelenektir.

GÜNÜMÜZ İSTANBUL'UNDA YAHUDİ HAYATI

Bugün hahambaşılığının elindeki verilere göre tahminen 19.000 kişilik (Türkiye Cumhuriyeti nüfus sayımlarında artık vatandaşların dini sorulmadığından ve hahambaşılığın elindeki veriler de sadece bu kuruma gönüllü olarak yazılan kişilerden oluştuğundan listenin eksik olduğu düşünülmektedir) Türkiye Cumhuriyeti Yahudilerinin 17.500 gibi büyük bir bölümü İstanbul'da

yaşamakta, diğer şehirlerde yaşayan az sayıda cemaatlerin (İzmir'de 1.500, Bursa'da 50-60, Adana'da 20-30, Antakya'da 30-40 kişi kadar) gençleri de belli bir yaşta sonra özellikle okumak için İstanbul'a gelmekte ve hayatlarını burada devam ettirmektedirler.

Türkiye Cumhuriyeti Hahambaşılığı'nın 2012 yılında elindeki verilere dayanarak yaptırdığı istatistiklere göre, Türkiye Yahudilerinin %97'si Sefarad, %3'ü de Aşkenazdır. Nüfusun %90'ı İstanbul'da, %9'u İzmir'de, %1'i de Bursa, Adana, Antakya, Ankara, Çanakkale, Gelibolu ve Edirne'de yaşamaktadır. Çoğunluğun yaşadığı İstanbul şehrine baktığımızda, eskiden şehrin merkezinde birbirine çok yakın ve yürüme mesafesinde oturan Yahudilerin ikamet yerlerini artık ekonomik şartlar belirlemektedir. Bugün Bahçeşehir, Çekmeköy, Göktürk, Küçükyalı, Tuzla, Pendik, Ömerli ve Zekeriyaköy gibi şehir merkezine oldukça uzak ve daha ekonomik olan yerleşim bölgelerinde oldukça fazla Yahudi görmek mümkündür. Kentteki Yahudi nüfusunun %73'ünün Avrupa yakasında, %27'sinin ise Anadolu yakasında olduğunu görürüz.

Türk Yahudi nüfusunu yaş dağılımlarına göre incelediğimizde nüfusun %50 kadarının 25 ila 55 yaş arasında olduğunu görmekteyiz. Eskiye göre daha iyi beslenme, spor yapma ve iyi bir bakımla yaş ortalaması uzamıştır. 65 yaş üstü kişilerin oranı %18 civarındadır. Buna karşılık 0-25 yaş arası nüfus gittikçe azalmaktadır. Son 5 yılda 0-25 yaş arası kişilerin sayısında %9 civarında bir gerileme gözlenmiştir. Ölümler ve göçler doğumlardan çok daha yüksek rakamlar göstermektedir.

Türk Yahudi cemaatinin eğitime önem verdikleri görülmektedir. Cemaatin okul öncesi eğitimden lise sona kadar eğitim hizmeti veren özel bir okulu vardır. Yıllar içinde okulun eğitim standardı yükseltilmiş, bugün İstanbul'un iyi okulları arasında yerini almıştır. Okul bugün 600 civarında çocuğa hizmet vermektedir. Yine hahambaşılığın elindeki verilere göre, Türk Yahudi cemaatinde okuryazar olmayan hiç kimse yoktur. Toplumun %6'sı ilkokul, %26'sı ortaokul ve %45'i de lise mezunudur. Bunun dışında toplumun %29'u üniversite ve %4'ü de lisansüstü diplomasına sahiptir ki bu rakamlar dünya standartlarına göre oldukça yüksektir.

Türk Yahudi ailelerinin genellikle bütün çabaları çocuklarına iyi bir eğitim vermek içindir. Yabancı dil bilmek geleneksel bir olgu iken, atalarının İspanya'dan getirdikleri ve Yahudice olarak da bilinen Ladino ya da Judeo-Espanyolcanın ev dili olmaktan çıkması, 1860'lardan 1970'lere kadar Alliance Israelite Universelle okulları ile toplumun bir parçası

hâline gelen ve evlerde konuşulan Fransızcanın etkisini kaybedip evlerden çekilmesi, çok dilli bir toplum olan Türk Yahudi toplumunu az sayıda dil konuşan bir toplum hâline getirmiştir. Bugün Türk Yahudi toplumunda ev dili Türkçedir. Çocukların İngilizce öğrenmesi çok istenilen bir durumdur. 1990'lardan bu yana da dünyada İngilizceden sonra en çok konuşulan ikinci dil olan İspanyolca öğrenilmek istenen dillerden biri olmuştur. Dolayısı ile hahambaşılığın elindeki verilere baktığımızda toplumun %53'ünün yine de yabancı dil bildiğini görmekteyiz.

Kurumlar

Türkiye Cumhuriyeti Yahudileri Türkiye hahambaşısı tarafından temsil edilmektedir. Rav İsak Haleva makama seçildiği 2002 yılından beri Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü hahambaşısı olarak görevini sürdürmektedir. Hahambaşıya toplumun her türlü dinî işlerini yürütmek için din adamlarından oluşan ve *Bet-Din* adı verilen bir kurul yardım etmektedir. Hahambaşı ayrıca toplumun din dışı işlerini yürütmek için 50 kişiden oluşan bir müşavirler kurulunun da başındadır.

Türkiye Yahudilerinin 1898 yılında hayırseverler tarafından kurulan ve bütün TC vatandaşlarına hizmet veren Balat Or-Ahayim (Hayat Işığı) Hastanesi canla başla çalışmakta ve hastalara yüksek kalitede hizmet vermektedir.

Türk Yahudi toplumunun İstanbul'da dinî ibadetlerini yerine getirebilmeleri için açık on dokuz sinagogu vardır. Bazı sinagoglar Yahudilerin artık yaşamadıkları yerlerde olmalarına rağmen, tarihî değerlerinden dolayı cemaat tarafından yaşatılmaktadır.

Hahambaşılığa bağlı birçok yardım kurumu yaşlılara, öksüzlere, engellilere ve ekonomik durumu yetersiz olan öğrencilere yardım etmektedir. Bu kurumlarda çalışan birçok gönüllü, kurumların ekonomik olarak kalkınmaları için ellerinden geleni yapmaktadır.

Türk Yahudi cemaatinin 4.000 kişi tarafından okunan tek bir gazetesi vardır, *Şalom*. 1947'de Avram Leyon tarafından kurulan *Şalom* gazetesi, 1983'te Avram Leyon'un sağlığı bozulunca cemaat tarafından devralınmış ve o tarihten itibaren haftada bir Türkçe olarak yayımına devam etmiştir. *Şalom*'un bir sayfası Ladino dilindedir. Bugün her gazete gibi internetten de okunabilen *Şalom* www.salom.com.tr adresinden çok daha geniş bir okur kitlesine ulaşabilmektedir.

Yine hahambaşılığa bağlı olan Osmanlı-Türk Sefarad Kültürü Araştırma Merkezi 2003 yılı sonundan

8- Çeyiz sandığı (500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi)

beri hizmet vermekte, genellikle sözlü bir kültür olan Sefarad kültürünün kaybolan değerlerini toplamakta, belgelemekte, arşivlemekte ve gelecek kuşaklar için bir kültür hazinesi oluşturmaya çalışmaktadır. Merkezin ayda bir *Şalom* gazetesinin eki olarak yayınladığı ve tamamı Ladino dilinde olan *El Amaneser* gazetesi 24 sayfa olarak dünyada tek olma özelliğini 8 yıldır korumaktadır. Merkez, ayrıca dünyanın tek Ladino dilinde karikatür kitabını basmış, Türk Yahudilerine has bir ilahi türü olan ve Edirne'de doğup İstanbul'da devam eden *Maftirim* koleksiyonunu kaybolmaktan kurtarabilmiş, Türk sanat müziği için önemli bir arşiv teşkil eden bu koleksiyonu müzikseverlere sunabilmiştir. Yaptığı akademik çalışmalar ve araştırmalarla dünya akademik çevrelerinde saygınlık kazanmış olan merkezin son çalışması *Ladino Database* adını taşımakta ve bu çalışmayla kaybolmakta olan Ladino dilinin belgelenmesi mümkün olmaktadır.¹⁵

¹⁵ Merkezin çalışmaları www.istanbulsephardiccenter.com ve <http://sephardiccenter.wordpress.com> internet adreslerinde takip edilebilir.

Sosyal Hayat

1970'lere kadar demografik olarak birbirine çok yakın ve yürüme mesafelerinde oturan cemaat üyeleri ve özellikle gençler, artık ekonomik şartlardan dolayı İstanbul'un uzak semtlerinde yuva kurunca, sosyal hayat da tamamen değişmiş oldu. Yine 1970'lere kadar ev hanımı olan ve çalışmayan birçok kadın varken bugün çalışmayan kadın bulmak zor hâle gelmiştir. Evde oturan hanımların, çay partileri, oturma günleri vb. toplantı günleri sadece daha yaşlı kuşak mensupları tarafından yapılır olmuştur. Sosyal hayat, en yakında oturanlarla görüşülebilen hafta sonlarına kaymıştır.

Eskiden daha kapalı bir toplum olan Türk Yahudi toplumu bütün bu demografik değişikliklerden dolayı kızılı erkekli üniversitelere akın ettiğinden sosyal ilişkiler sadece Yahudilerle değil, geniş toplumla da olmaktadır. Yine eskiden daha geniş aileler bir arada yaşarken, bugün ekonomik şartlar çekirdek aile düzenini getirmiştir. Sosyal yaşam, Şabat akşamları yenen aile yemeği ve bayramlarda bir araya gelen geniş aileden ibaret gibi gözüküyor.

İnsanlar dünyadaki ekonomik krize paralel olarak çok çalışıyorlar ve her gün yükselen hayat standartları ve teknoloji ile baş etmeye çabalıyorlar. Günlük yaşamın yoğunluğu içinde de yüzyıllar boyu atalarının sürdürdükleri ve kuşaktan kuşağa iletilen gelenekleri devam ettirmek için ellerinden geleni yapıyorlar.

Türk-Sefarad Müziği

Türk-Sefarad müziği 1492 yılında İspanya'daki engizisyonundan kaçıp Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşen toplumun beraberlerinde getirdiği müzik kültürünün 500 yıldan fazla yaşadıkları Osmanlı-Türk topraklarındaki müzik kültürü ile yoğrularak bugünkü hâline gelen bir müzik türüdür. Sefarad kültürünün öğeleri kulaktan kulağa ve daha çok da anadan kıza geçerek günümüze kadar gelmiştir. Müzik de aynı şekilde kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Türk-Sefarad müziği temel olarak ikiye ayrılır: Halk şarkıları olan *kantikas* ve sinagoglarda icra edilen dinî müzik. *Kantikas*ların dili Judeo-Espanyol ya da Ladino iken sinagoglarda icra edilen dinî müzikler çoğunlukla dua oldukları için bunların sözleri İbranice olmuştur. Bugünkü Türk-Sefarad müziğini dinleyenler yoğun bir Türk sanat müziği ve Balkan müziği etkisini hissedebilirler ki bu da kültür etkileşiminin güzel bir örneğidir.

Müzik

Kültürlerin kuşaktan kuşağa aktarımında en önemli faktörlerden biri müziktir. Sefarad toplumunda da kültür anadan kıza aktarılmıştır. Genellikle eski kapalı toplumlarda kültür aktarımı kadınların görevi olmuştur. Erkekler geniş toplumla iletişim hâlinde olup iş ve aş ihtiyaçları için toplumun dışına çıkabilmişlerdir. Hâlbuki kadınların toplumun dışına çıkma bahaneleri yoktur. Kadınlar için hayat, ev ve evin çevresinde geçer. Eğlenceleri ise komşu kadınlarla birlikte çamaşır yıkamak, dikiş dikmek, yemek pişirmek, hamama gitmek ve tabii dedikodu yapmaktır. Bütün bu buluşmalarda müzik önemli bir yer tutar. Evlerde tertip edilen günlerde, udunu ya da mandolinini alan başlar çalıp söylemeye. Şarkılarla hikâyeler anlatılır, dedikodu yapılır, acılar paylaşılır ve herkes bu müzikal dünyada kendine bir yer edinir.

Romansa Geleneği

XV. yüzyıl İspanya'sında hâkim olan müzik kültürü "romansa" adını taşıyordu. *Romansalar* her biri bir hikâye anlatan uzun şiirlerdi. İlk ortaya çıktığında *romansalar* epik kahramanlık hikâyeleri idi. Bu hikâyelerde savaşa

giden soylu şövalyeler ile onların dönmesini bekleyen soylu genç kızlar anlatılıyordu. Daha sonraları *romansa* geleneği halk tarafından da benimsenince hikâyelerin rengi değişti. Bu kez anlatılan hikâyeler soylulardan ziyade sıradan halkın güncel hayatından kesitler içerir oldu. Güncel acılar, aşklar, dedikodular uzun uzun bu şarkılarda tasvir edilir oldu. Günümüze kadar gelebilmiş *romansalara* baktığımızda bu şarkılarda sürekli tekrarlanan basit melodiler görmekteyiz. Çok belli ki birlikte toplanan kadınlar basit bir melodiyi alıp her kıtayı başka biri söyleyerek eğlenmekteydiler. İşte Sefarad Yahudilerinin Osmanlı İmparatorluğu'na getirdikleri müzik kültürü bundan ibaretti. *Romansa* örnekleri:

Morenika A Mi Me

Morenika a mi me yaman
Yo blanka nasi
I del sol del enverano
Yo me ize ansi

Morenika, grasyozika sos,
Tu morena i yo grasyozo
I ojos pretos tu.

Morenika a mi me yaman
Los marineros.
Si otra vez a mi me yaman,

Me vo kon eyos.
Morenika a mi me yama
El ijo del Rey
Si otra vez a mi me yama
Yo me vo kon el.

Tres Ermanikas Eran
Tres ermanikas eran,
Blankas de roz, ay
ramas de flor!

Tres ermanikas eran,
Tres ermanikas son.

Las dos eran kazadas,
Blankas de roz, ay
ramas de flor!
Las dos eran kazadas,
La una se deperdyo.

Yaman Bana Esmer Derler

Bana Esmer derler
Ben beyaz doğdum
Yazın güneşinden
Ben böyle oldum

Esmersin sen, pek zarifsin
Sen esmer, ben zarif
Sen kara gözlüm

Bana Esmer derler
Denizciler
Eğer bir kez daha
çağırırlarsa

Giderim ben onlarla
Bana Esmer der
Kralın oğlu
Eğer bir kez daha çağırırsa
Giderim ben onunla.

Üç Kız Kardeştiler
Üç kız kardeştiler
Beyaz gül gibi çiçek
demeti!

Üç kız kardeştiler
Üç kız kardeştiler

İkisi evliydi
Beyaz gül gibi çiçek
demeti!
İkisi evliydi
Biri kayıp.

9- Gelin çeyizi (500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi)

Su padre kon verguensa,
Blankas de roz, Ay,
Ay, ramas de flor!

Su padre kon verguensa,
A Rodes l'ambiyu.

En medyo del kamino,
Blankas de roz, Ay,
ramas de flor!

En medyo del kamino,
La ninya se durmyo.

Por ayi paso el kavalero,
Blankas de roz, Ay,
ramas de flor!

Por ayi paso el kavalero,
Tres bezikos el le dyo.

Uno en kada kara,
Blankas de roz, Ay,
ramas de flor!

Uno en kada kara,
I uno al korason.

Babası utanç içinde
Beyaz gül gibi çiçek
demeti!

Babası utanç içinde
Onu Rodos'a yolladı
Yolun ortasında
Beyaz gül gibi çiçek
demeti!

Yolun ortasında
Kız uyuyakaldı

Oradan bir genç atlı geçti
Beyaz gül gibi çiçek
demeti!

Oradan bir genç atlı geçti
Ona üç öpücük verdi.

Her biri bir yanağına
Beyaz gül gibi çiçek
demeti!

Her biri bir yanağına
Ve bir tane de kalbine.

Müzikte Osmanlı İmparatorluğu'nun Etkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nda hayatlarını sürdüren Sefarad Yahudilerinin müziği yıllar geçtikçe giderek daha fazla Türk sanat müziği ve diğer Balkan müziklerinden etkilenmeye başladı. Zaman içinde Sefarad toplumu tarafından bestelenen müziklerin bütün bu etkileri birleştirdiği görülür. Şarkılar aşk, dedikodu, kıskançlık, güncel hayattan kesitler, doğum, ölüm, kadın-erkek ilişkileri ve duygularını kapsayan temalar içererek bestelendiler. Bu şarkılarda göze çarpan en önemli özellik, melodi ne olursa olsun, şarkı sözlerinin mutlaka Judeo-Espanyol dilinde olması idi. Zamanla Türk-Sefarad müziği repertuarında Türk sanat müziği etkileri fazlalaşmış, bu şarkılarda makamlar ön plana çıkarken şarkı sözlerinde belirgin bir "acı" teması hâkim olmaya başlamış. Aşağıda sözleri verilen şarkı nihavent makamında tipik bir Türk sanat müziği parçası:

Para Ke Kero Yo Mas Bivir?

Para ke kero yo mas bivir?

En este mundo.

Mijor es murir mas ke sufrir

Dolores de amor vengo a sufrir.

Yo te amo de korason

Ma no te puedo alkansar.

Neden Yaşamak İsteyeyim Ki?

Neden yaşamak isteyeyim ki?

Bu âlemde

Ölmek acı çekmekten iyidir

Aşk acıları çekmekteyim

Ben seni yürekten severim

Ama sana bir türlü ulaşamam.

Aşağıdaki şarkı örneği ise kadın-erkek ilişkisine komik bir bakışla bestelenmiştir. Adı Sarika olan genç bir kızı, genç delikanlı kendisine ayakkabı ve çizme satın alacağını söyleyerek kandırmaya çalışıyor ama nafiye. Şarkı sözlerinden o zamana ait birtakım sosyolojik bilgiler elde edilebilmektedir. Unkapanı ve Cibali sözlerinden bu şarkının en azından bir İstanbul şarkısı olduğunu anlayabiliyoruz. Bu iki semtimizin de ayakkabı dükkânlarıyla meşhur olduğunu (bunu ben her ne kadar çocukluğumdan hatırlasam da bugünkü gençlerin bunu bilmediğine eminim) şarkıda görüyoruz.

Bre Sarika Bre

Bre Sarika bre...

Trayme un poko d'agua.

'Sto deskalsa

Ay rosiyo en basho

Me se yela el pie.

Bre Sarika bre

Chika i ermozika,

Bre Sarika bre

Linda i savrozika

Bre Sarika Bre

Bre Sarika bre...

Bana biraz su getir

Ayağım çıplak

Yere çığ düşmüş

Ayağım üşür sonra

Bre Sarika bre...

Küçük ve güzel.

Bre Sarika bre...

Güzel ve tatlı

Yo te va merkar
Sapatos d'Unkapan
Chizmes de Djibali
No me primo a ti
Ke me merkes tu,
Tengo un padre,
Merkador muy grande,
I el me va merkar
Sapatos d'Unkapan,
Chizmes de Djibali.

Ben sana alacağım
Unkapanı'ndan ayakkabı
Cibali'den de çizme
Ben sana kalmadım
Almana gerek yok
Benim babam var
Büyük tüccar
O bana alır
Unkapanı'ndan ayakkabı
Cibali'den de çizme

Birçoğu özgün fakat anonim olan şarkıların yanı sıra Türk-Sefarad müziği repertuarında göze çarpan bir diğer grup şarkı, zamanının popüler melodilerinden ödünç alınmıştır. Bu ödünç alınan melodilerin üzerine bazen tercüme niteliği taşıyan bazen de alakasız sözler her zaman Judeo-Espanyol dilinde yazılmıştır. Söz yazarları genel olarak bilinmese de 1920'lerde böyle şarkıların üzerine söz yazan İstanbullu Jak Mayeş'i ve Selanikli ünlü ikili Sadik Gershon ve Moshe Kazez biliyoruz.

Aşağıda "Bekledim de Gelmedin" şarkısının melodisi üzerine yazılmış Judeo-Espanyolca sözler bulacaksınız.

Porke No Me Amates?

Dezeyava kon fervor,
Ke akseptaras mi amor.
Esperi en vanedad,
Oy yo sufro el dolor.
Dime dime, porke
no me amates?
Dime dime, porke
me enganyates?

Niçin Beni Sevmedin?

İsterdim çok
Ki aşkı kabul edesin
Boş yere bekledim
Bugün acılar çekerim.
Söyle, söyle, niçin beni
sevmedin?
Söyle, söyle, niçin beni
aldattın?

Anadan kıza aktarılan binlerce şarkı içinde öyle melodiler var ki sanki her önüne gelen bu melodiler üzerine söz yazmış. Bu şarkıları yaşlılardan topladığımız zaman her biri bir başka kıta söyledi bize. Aynı şekilde yine çok popüler oldukları göze çarpan şarkı sözleri var. Bu sözlere birçok farklı melodi yazılmıştır. Bu da tabii ki sözlü kültürün bir parçasıdır.

Dinî Müzik

Türk-Sefarad müziğinin bir önemli ögesini de dinî müzikler oluşturmaktadır. Dinî müziği başlıca iki grupta incelemek mümkündür.

Birinci grup dinî müzikler popüler şarkıların bir uzantısı olarak algılanabilir. Bu şarkılar aile halkı tarafından Yahudi bayramları sırasında bir araya geldiklerinde söylenmektedir. Hanuka, Purim, Pesah

10- Lohusa yatağı (500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi)

gibi bayramlarda aile fertleri bir masa etrafında toplandıklarında bayram havasını vurgulamak ve bu geleneklerin genç kuşaklara aktarımını sağlamak için herkes bir ağızdan bu şarkıları söylerler. Bu şarkıların genel olarak ya o bayramın önemini vurgulayan sözleri vardır ya da bunlar, o bayrama has olan gelenekleri anlatırlar. Şarkılarda kullanılan dil Judeo-Espanyolcadır. Bir Hanuka şarkısı olan *Ocho Kandelikas* bu repertuarın güzel ve popüler örneklerinden biridir.

Ocho Kandelikas

Hanuka linda sta aki
Ocho kandelas para mi
Una kandelika
Dos kandelikas
Tres kandelikas
Kuatro kandelikas
Sinko kandelikas
Sej kandelikas
Syete kandelikas
Ocho kandelas para mi
Los pastelikos va komer
Kon almendrikas i la miel (2)
Una kandelika...
Munchas fiestas vo azer
Kon alegrias i plazer (2)
Una kandelika...

Sekiz Mumcuk

Güzel Hanuka bayramı geldi
Bana sekiz mumcuk
Bir mumcuk
İki mumcuk
Üç mumcuk
Dört mumcuk
Beş mumcuk
Altı mumcuk
Yedi mumcuk
Bana sekiz mumcuk
Güzel pastaları yiyeceğim
Bademli ve ballı
Bir mumcuk...
Birçok bayramlar
kutlayacağım
Zevk ve neşe ile
Bir mumcuk...

11- Aşkenaz Sinagogu

İkinci grupta yer alan dinî müzikleri sadece sinagoglarda duyabilirsiniz. Bu dinî müzik geleneği de yine kulaktan kulağa, ustadan çırağa aktarılarak günümüze kadar gelmiş ve 2002 yılında Los Pasharos Sefaradis grubunun çıkarttığı *Zemirot: Türk-Sefarad Sinagog İlahileri* ve 2008 yılında Yako Taragano Sinagog İlahileri Korosu'nun çıkarttığı *Zemirot II: Türk-Sefarad Sinagog İlahileri* CD'lerine kadar hiç kayıt altına alınmamışlardı. Bu yüzden her sözlü kültürde olduğu gibi Yahudi kültüründe de kayıplar çok fazla olmuştur. Dinî müziklerde kullanılan

dil her zaman Yahudilerin din dili ve kutsal dil olarak kabul edilen İbranice olmuştur. Çok ender olarak İbranice ilahilerin içinde tercüme niteliği taşıyan Judeo-Espanyolca sözlere rastlanılabilir. (Bk. *En Keloenu*) Sinagoglarda söylenen ilahilerin hepsi Türk sanat müziği makamları ile icra edilmektedir; yıllar içinde bu ilahileri icra eden Hazanlar imamlarla birlikte eğitim almışlar ve Türk sanat müziği makamları ile çok üstün kalitede besteler yapmışlardır. Yine her zaman olduğu gibi bu bestelerin çoğunun kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir.

Aşağıda örneği verilen ilahi cuma akşamları Şabat'ı karşılarken önce İbranice sonra da Judeo-Espanyolca olarak icra edilmektedir. Bu şekilde iki dilde icrası da sadece Türkiye'deki sinagoglarda görülmektedir.

En Keloenu	Yoktur Tanrımız Gibisi
En ke-lo-enu, en kadonenu, en kemalkenu, en kemoshienu	
Non komo maestro Dio	Yoktur Tanrımız gibisi
Non komo maestro Sinyor	Yoktur Efendimiz gibisi
Non komo maestro Rey	Yoktur Kralımız gibisi
Non komo maestro Salvador	Yoktur Kurtarıcımız gibisi

Mi ke-lo-enu, mi kadonenu, mi kemalkenu, mi kemoshienu	
Ken komo maestro Dio	Kimdir Tanrımız gibisi
Ken komo maestro Sinyor	Kimdir Efendimiz gibisi
Ken komo maestro Rey	Kimdir Kralımız gibisi
Ken komo maestro Salvador	Kimdir Kurtarıcımız gibisi
Node le-lo-enu, node ladonenu, node lemalkenu, node lemoshienu	

Loaremos a maestro Dio	Övelim Tanrımızı
Loaremos a maestro Sinyor	Övelim Efendimizi
Loaremos a maestro Rey	Övelim Kralımızı
Loaremos a maestro Salvador	Övelim Kurtarıcımızı

Baruh E-lo-enu, baruh adonenu, baruh malkenu, baruh moshienu

Bendicho maestro Dio	Kutsaldır Tanrımız
Bendicho maestro Sinyor	Kutsaldır Efendimiz
Bendicho maestro Rey	Kutsaldır Kralımız
Bendicho maestro Salvador	Kutsaldır Kurtarıcımız

Ata u E-lo-enu, Ata u adonenu, Ata u malkenu, ata u moshienu

Tu sos maestro Dio	Sensin bizim Tanrımız
Tu sos maestro Sinyor	Sensin bizim Efendimiz
Tu sos maestro Rey	Sensin bizim Kralımız
Tu sos maestro Salvador	Sensin bizim Kurtarıcımız

Maftirim: Özel Bir İlahi Grubu

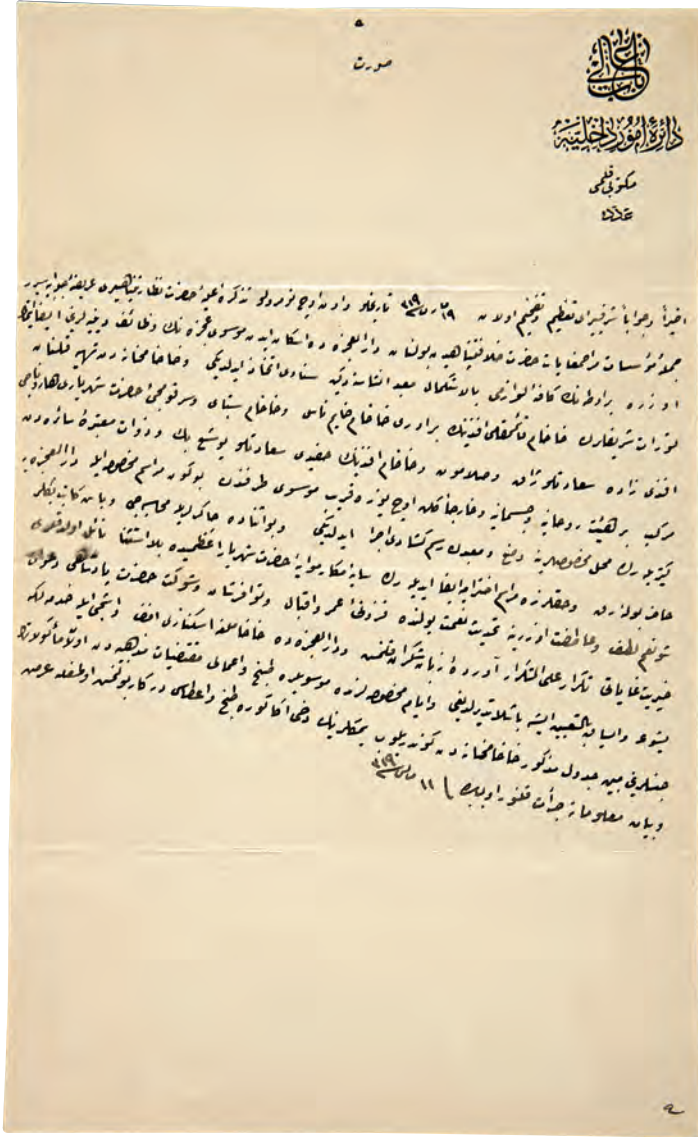
Bu ilahiler Edirne'de doğmuş bir gelenekten günümüze kadar aktarılmıştır. Maftirim, kutsal cumartesi günleri (Şabat) dualar okunduktan sonra Şabat'ın sona ermesine kadar koro hâlinde okunan ilahilerdir. Bu ilahilerin sözleri Tanrı'ya ve kutsal şehir Kudüs'e övgüler yağdıran şiirlerden oluşmaktadır. Elimizde XVI. yüzyıldan itibaren yazılmış şiirler mevcuttur. Bunlar çok eski ve edebî bir İbranice ile yazıldığından zamanla sesli harfleri belirten noktalamaların konmamış olduğu düşünülürse, anlaşılmaları zorlaşmıştır.

Maftirim geleneği başladığında ilahilerin odak noktası sözleri idi ve müzik o kadar da önemli değildi. Maftirim geleneği sadece Türk sanat müziği makamları ile icra edilmiştir. Yıllar içinde özellikle Edirne'deki tekke merkezleri ile haşır neşir olan Hazanlar, birlikte meşk ederek bu ilahilerdeki odak noktasını müziğe çevirmişler ve kaliteyi şiirden müziğe kaydırmışlardır. Yine belgelememenin sonucunda bugün yazılmış olan 1.000'den fazla şiirin sadece 63 tanesinin melodisi bizlere ulaşabilmiştir. Bunların arasında da sadece 10-15 tanesi genç kuşak Hazanlar tarafından öğrenilmiştir. Günümüze ulaşmayı başaran 63 ilahilik koleksiyonun tamamı Sefarad Kültürü Araştırma Merkezi tarafından bu müziği icra eden son üç büyük ustanın yorumu ile 2009 yılının sonunda yayınlanmıştır. Bu mükemmel eserin içinde 4 CD, 1 DVD ve 360 sayfalık bir kitap bulunmaktadır. Kitap, Türkçe, İngilizce ve Judeo-Espanyolca olarak üç dilde hazırlanmış olup her bölümüne dünyanın değerli uzmanları katkıda bulunmuştur. En önemli katkılardan biri de Sayın Udî Mahmut Özbay'ın bütün ilahilerin notalarına yaptığı düzeltmeler olmuştur. Son derece titiz çalışmasının sonucunda bütün parçaların notaları usulleri ve hatta metronom değerleri daha sonraki kuşaklara aktarılmak üzere hatasız kayıt altına alınabilmiştir.

Bugün Türk-Sefarad Müziği

Bugün dünyada Sefarad müziği ile ilgilenip onu icra eden birçok grup bulunmaktadır. Bu icracıların en büyük dezavantajı Judeo-Espanyol dilini bilmemeleridir. Bundan dolayı da bu icracılar söylediklerini anlamamakta, çok kez telaffuzda hatalar yapmakta ve müziğin ruhunu yansıtamamaktadırlar. Genç müzisyenler bu müziği yaparken melodileri beğendikleri için cazdan rock müziğine kadar her türlü yorumu denemektedirler. Değişik yorumlar gerçekten de çok daha büyük bir seyirci kitlesine hitap etmeye yardımcı olmaktadır. Yine bu grupların bir başka büyük dezavantajı çok kısıtlı bir repertuar içinde dönmeleridir. Birçok değişik CD satın aldığınızda aynı şarkının değişik şekillerde yorumlanmış hâlleri ile karşılaşılıyorsunuz. Hâlbuki Sefarad müziği repertuarında binlerce şarkı mevcuttur. Fakat bunların çok büyük bir bölümü Türk sanat müziği etkisinde bestelenmiş olduğu için Batılı kulaklara yabancı gelmekte ve o gırtlakla söyleyemedikleri için de ya tamamen repertuvarından çıkartılmakta ya da Batı tarzı bir yorumla yabancılaşmış seslerle söylenmektedir.

Türkiye'de Los Pasharos Sefaradis grubu 1978 yılından beri yaşlılardan yüzlerce şarkı toplamış ve bu müziğin en büyük repertuarlarından birini

12- II. Abdülhamid'e kurucusu olduğu Darülaceze'de Museviler için sinagog yapılmaya kadar sinagog olarak düzenlenen odanın hahamlarca Tevrat okunarak törenle açıldığı, sinagoga bir haham, bir hademe ve bir aşçı tayin edildiği, Yahudilerin özel gün ve yiyecekleri hususunda gerekli hassasiyetin gösterildiğiyle ilgili bilgi verilmesi (BOA, Y.MTV, nr. 244/131-2)

oluşturmuştur. Dünyanın en otantik icraatçıları arasında gösterilen grup, bugüne kadar sekiz albüm yapmış ve mümkün olduğu kadar çok şarkının belgelenmesini misyon edinmiştir. Los Pasharos Sefaradis grubunun kurucularından İzzet Bana'nın kurduğu Estreyikas d'Estambol adlı çocuk korusu da bu şarkıları icra etmekte, böylece bu kültürün bir sonraki kuşağa aktarımı sağlanmaktadır.

Esta Montanya

Esta montanya d'enfrente
S'asiende i va kemando
Ayi pyedri al mi amor

Bu Dağ

Bu karşıdaki dağ
Yanar da yanar
Orada kaybettim aşkı

M'asento i vo yorando.
Arvoliko de menekshe,
Yo lo ensembri en mi guerta
Yo lo kresi i lo engrandesi
Otros s'estan gozando.
Sekretos kero deskuvrir
Sekretos de mi vida
No ay ken sepa mi dolor
Ni ajenos, ni parientes
El sielo kero por papel
La mar kero por tinta
Los arvoles por pendola
Para eskrivir mis lagrimas.

Oturur ağlarım
Menekşe ağacı
Bahçeme ekdim
Onu yetiştirdim ve büyüttüm
Başkaları keyfini sürüyor
Sırlarımı açmak isterim
Hayatımın sırlarını
Kimse bilmez acımı
Ne yabancılar, ne ailem
Gökyüzü olsa kâğıt
Denizler olsa mürekkep
Ağaçlar olsa kalem
Gözyaşlarımı yazardım.

Türk-Sefarad Mutfağı

Yemek ve mutfak! Bütün Akdeniz kültürlerinde olduğu gibi Türkiye'de de sosyalleşmenin en çok yemek masalarının çevresinde olduğu yadsınmaz. Eski zamanlardan beri süregelen bir toplumsal yaşam biçiminin yemek yeme üzerine yoğunlaştığını görürüz. Bugünkü globalleşen dünyada her gün çoğalarak ortaya çıkan teknolojik aletler iletişimi gittikçe daha çok elektronik ortamlara aktarırken ilişkiler de aynı ölçüde yüzeyselleşmektedir. Ancak şu da bir gerçek ki kültürleri incelediğimizde en zor kaybolan ögenin genellikle mutfak olduğunu görürüz. Aile kavramının hâlâ oldukça kuvvetli olduğu Türk-Sefarad kültüründe topluca bir masa etrafında yenilen geleneksel yemeklerin önemi ve kıymeti devam ettikçe mutfak kültürünün kaybolması o derece zorlaşacaktır.

Tarihî açıdan baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Batı Anadolu, Trakya ve Balkanlar'a yerleşmiş olan Sefarad cemaatlerinin yaşam tarzları bizlere gelenekleri hakkında bazı fikirler vermektedir. *Sefarad mutfağı* adı altında kesin bir mutfak kültüründen bahsetmek çok mümkün olmayacaktır çünkü Sefaradlar her gittikleri yerde, o yörenin tatlarını, tariflerin içeriklerini mutfak gelenekleri ve mirasları ile yoğurup kendilerine mal etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler, kendi bölgelerinde oldukça kapalı toplumlar olarak yaşamışlar, erkekler işleri dolayısı ile kapalı, çevrelerinden uzaklaşırken kadınlar pek dışarı çıkmamışlar, geldikleri ülkenin dilini öğrenmemişler ve bu yüzden de gelenek ve göreneklerin bir sonraki kuşağa aktarılmasında en önemli rolü üstlenmişlerdir. Yine de, her ne kadar "kapalı" bir toplumdan bahsediyorsak, bunlar "getto" niteliği taşımadıkları için çevrelerindeki diğer toplumlarla kısıtlı da olsa iletişim ve etkileşimleri kaçınılmaz olmuştur.

13- Aşkenaz Sinagogu'nun içi

Yahudiler, Rumlar ve Müslüman Türkler birbirlerinden yemek tarifleri alıp vermişler ve bu tarifler herkesin kendi geleneğine göre özümsemiştir. Anadan kıza geçen yemek tarifleri günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Türk-Sefarad mutfağını simgeleyen iki önemli karakteristik vardır: İspanya'dan getirilen ve yüzyıllar boyu devam ettirilen geleneksel mutfak ve yine yüzyıllar boyu birlikte yaşamın getirdiği iletişimle bu eski geleneklere eklenen Türk, Rum ve Balkan mutfakları. Sonuçta ortaya çıkan harika tatları olan ve içinde birçok kültürün izlerini taşıyan Akdeniz mutfağıdır. Birlikte yaşamın en güzel taraflarından biri de eski zamanlarda sıkça görülen ve günümüzde yavaş yavaş kaybolmakta olan komşuluk ilişkileridir. Çocukluğumun İstanbul'unda çok canlı olarak hatırladığım en güzel anılarımdan biri de paralel sokaklarda oturan komşularımızla bahçe, teras ve aydınlıkların birbirine bakmasıydı. Harika bir komşuluk vardı. Üst katımızda oturan Ermeni Madam Nivart, onun üstünde oturan Rum Madam Fofu, karşı apartmanda alt katta oturan Müslüman Arnavut Hayriye Hanım, onun yan apartmanında oturan Yahudi Madam Raşel ve biz, en neşeli zamanlarımızı yazları hep birbirimize bakan balkonlarda geçirirdik. Çok güzel sesi olan babam şarkı söyler, komşular da ona katılırdı. Bütün hanımlar yaptıkları en güzel tatlıları, börekleri

ve kekleri sepetlerle diğer komşulara dağıtırlardı, çay ve kahve eşliğinde mükemmel yaz geceleri geçirilirdi. Tabii ki herkes en beğendiği tatlının ve böreğin tarifini bir diğerinden alır, kendi mutfağına uyarlar ve aileye ya da kendi misafirlerine yeni tatlar adı altında sunardı. Yine çocukluğumdan kalan güzel anılardan biri de herkesin diğerlerinin bayramının ne zaman olduğunu bilmesiydi. Bayram ziyaretlerine gidilir ve tabii bayramlara has özel yemekler ve tatlılar hep birlikte yenirdi.

Bugün şehirde bir apartmanda oturuyorsanız o eski komşulukları artık bulamazsınız. Ancak, İstanbul'da yeni bir yerleşim tarzı daha çok şehrin dışına doğru ortaya çıktı: Site hayatı. Özellikle yeni yerleşim bölgelerinde tercih edilen ev tipleri siteler olunca yeni bir yaşam biçimi de ister istemez ortaya çıktı. Sitelerde bazı komşuluklar eskiyi aratmayacak şekildedir. İşte bu yeni ve modern yaşam biçiminde de hep birlikte yenen yemekler, balkon sefaları ve birlikte çıkılan tatiller insanları kültürleri ne olursa olsun birleştiren unsurlar olmuştur. Bu yaşam biçiminde de tabii ki, yeni tatlar denenmekte ve herkes herkesin yaptığı yemekleri denemektedir.

Kaşerut Kuralları

Türk-Sefarad mutfağında nelerin nasıl pişirileceğine karar veren aslında yüzyıllar boyu Yahudi dini

geleneklerinin en önemlisi olan *Kaşerut* kurallarıdır. Sofraya gelen yemekler, bu kurallar çerçevesinde pişirilmiş, neyin ne ile yenilebileceğine de yine bu kurallar karar vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yetiştirdiği en büyük hahamlardan biri olan Rabi Nesim Behar'ın önemli eserlerinden biri olan *Dini Uygulama Rehberi-El Gid del Pratikante*¹⁶ Türk-Sefarad mutfağında nelerin yenilebileceğini ve özellikle etlerin nasıl pişirilmesi gerektiğini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

Kaşer olarak addedilen bir yiyecek helaldir ve yenilir. *Terefa* olarak addedilen bir yiyecek ise haramdır ve yenemez. Günümüzde *Kaşerut* kurallarına uygun beslenme şeklinin en sağlıklı diyetlerden biri olduğu bilimsel olarak ispatlanmıştır. Ancak *Kaşerut* kuralları sadece sağlıkla ilgili değildir. Bir yiyeceğin kutsanması, hayata duyulan saygı ve bu şekilde insanın kendini kutsanmış hissetmesi ile de ilgilidir. Herhangi bir şey yenmeye başlandığında *beraha* adı verilen bir dua okunmalı, böylece yenilen şeyin kutsanması sağlanmalıdır. Kurallar saf ve temiz olanla saf olmayanı ayırt edebilmek üzerine kurulu olup bunu insan hayatının her safhasına uygulayabilir.

Kaşerut kuralları oldukça ayrıntılıdır. Birkaç temel kural bizim, Sefarad mutfağının menü seçimlerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Birinci ve en temel kural “etli ile sütlüyü karıştırmamak”tır. Bu en basit olarak İskender kebabı ve mantıyı Sefarad mutfağından çıkartmak demektir. Bunun dışında etli ve sütlü mamullerin ayrı ayrı nasıl ve ne sırada yenilebileceği yine *Dini Uygulama Rehberi*'nde belirtilmiştir.

Kaşerut kurallarının getirdiği kısıtlamaları göz önünde bulundurunca Sefarad mutfağındaki sebze yemeklerinin çokluğu bizleri şaşırtmamalıdır. Menüleri içlerinde hiç et bulunmadan da hazırlamak mümkündür. Bir de şunu hatırlamak gerekir ki et her zaman pahalı olmuştur ve sofralarda her öğün bulunması her zaman mümkün olmamıştır. Eski çağlardaki toplumların geniş aileler hâlinde yaşadıkları düşünülürse, her gün birçok insan için et pişirilmesi evlerin ekonomik bütçelerini epeyce zorlardı. İşte bu yüzden ki Sefarad mutfağı son derece lezzetli olan ve en son kırıntısına kadar kullanılan sebze yemek tarifleri ile doludur. İspanakların yaprakları kullanıldığı gibi saplarından da lezzetli zeytinyağı, limonlu yemek yapılır, kabakların kabuklarından yine zeytinyağı, limonlu, dereotlu harika bir sebze yemeği sofraları süsler.

Pancarların sadece kökleri değil, yapraklarından da yararlanır. Geniş toplum tarafından pancar yapraklarının kullanılabileceği nedense bilinmediği için bugün marketlerde pancar demetlerinin hepsini yaprakları kesilmiş ve çöpe atılmış olarak bulmaktayız. Hâlbuki pancar yapraklarından yumurta ve peynir katılarak yufkalı ya da yufkasız lezzetli börekler yapılır *Sefarad* mutfağında ve bu böreklerden bir tadan tekrar tekrar aynı yemeği yemek ister.

Yaz aylarında ucuzlayan domateslerden yararlanmasını bilen Sefaradlar, *armiko* adı verilen ve bol domates, soğan, pirinç ve maydanozdan oluşan serinletici bir zeytinyağı yemeği yapmayı ihmal etmezler. *Armiko* da kashkarikas (kabak kabukları) ve pancar yapraklarından yapılan börek gibi geniş toplum tarafından bilinmeyen bir yemektir.

Pek fazla et kullanılmayan Sefarad mutfağında sebze, peynir ve yumurta kombinasyonunu kullanarak son derece lezzetli yemekler yapılır. Bu tip yemeklere iyi bir örnek *kucharikas* (kaşıklar) ya da *papuchakias* (ayakkabılar) adı verilen yemektir. Kabak ve/veya patlıcandan yapılan bu yemekte kabaklar ve patlıcanlar dörde bölünüp içleri oyulur ve kaşık ya da ayakkabı şeklindeki bu parçaların içleri yumurta, peynir ve ekmeğe kırıntılı karışımından oluşan bir harç ile doldurularak fırına verilir.

Sebzelerin kralı tabii ki patlıcandır. Patlıcanla yapılabilecek yemek sayısı oldukça fazladır. Bu konuda Sefarad edebiyatında “Los Gizados de las Berendjenas” (Patlıcan Yemekleri) adlı bir şiir de bulunmaktadır. Aşağıda bu şiirden bölümler bulacaksınız. Bu şiir 36 kıtadan oluşmakta ve her kıtada farklı bir patlıcan yemeğinin tarifi verilmektedir.

Los Gizados de las Berendjenas Patlıcan Yemekleri

Kuantos modos de gizados se aziyan de la berendjena?

Patlıcandan kaç çeşit yemek yapılırdı?

La primera las aziya la deskansada de Morena:

İlkini rahmetli Morena yapardı

Kortadas en revanadas i echadas en la sena,

Dilim dilim keser tencereye atardı

Ke asi le ambezo su kosfuegra bula Lena.

Böyle öğretilmişti ona dünürü Lena.

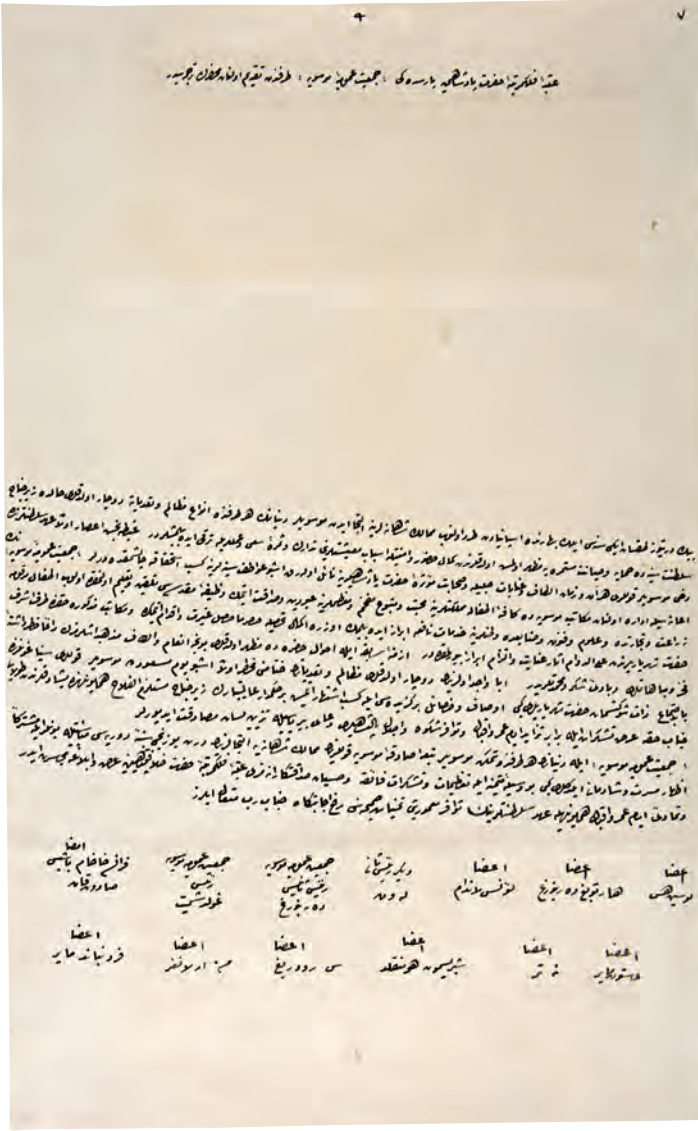
La sigunda si oyish, vos agrada mas i mas,

İkincisini duysanız daha çok severdiniz

Lo ke aziya la mujer de Elazar el sammas:

Şammas Elazar'ın karısının marifetini

16 İstanbul 2004.

14- Yahudilerin Osmanlı ülkesine sığınmalarının 400. yılı münasebetiyle Paris'teki Cemiyet-i Umumiye-i Museviye'nin II. Abdülhamid'e teşekkür mektubu, 1892 (BOA, Y.MTV, nr. 6151/2)

Burakadas por arientro, inchidas a no mas
İçleri oyulmuş ve doldurulmuş
 I las yamavan por nombre las senas de las dolmas.
Bunlara da dolmalar denmiş.

La tresera las aziya bula Djoya de Akshote:
Üçüncüsünü Coya de Akxiote yaparmış
 Las buiya i las koziya i les sakava el kokote
Haşlarmış ve çekirdeklerini çıkarırmış
 I el kezo sin manziya i azete kon el bote
Peynirden kaçınmaz yağı varille eklermiş
 I las yamava por nombre la komida de almodrote.
Ve bu yemeğe de Almodrote dermiş

La onzena las aziya la bulisa de Sisilya:
On birincisini Sicilya hahamının karısı yaparmış

Las friiya a una a una debasho de una kostiya,
Teker teker bir pirzolanın altında kızartırmış
 Espesias a muchedumbre i safran sin manziya
Bol baharat ve acımadan safran katarmış
 I es komida galana, se aze a la maraviya.
Bu da şahane lezzetli bir yemek olurmuş.

La de diez i sesh las aziya bula Pava de Aruete,
On altıncısını Pava de Aruete yaparmış
 La tiya de Menahem, entenada de Kontente:
Kontente'lerden Menahem'in teyzesi
 Las kortava i las aziya kon vinagre i azete
Keser sirke ve yağ ile pişirmiş
 I mustarda i pimienta, i es koza muy valiente.
Hardal ve biberle harika olurmuş.

La de vente i dos las aziya bula Anula la korredera
Yirmi ikincisini çöpçatan Anula yaparmış
 Ke no le agradava vaka sino la buena kodrera:
Sığırdan değil de kuzudan hoşlanırmış
 Pimienta i muncha espesia ke no le diera durera
Biber ve bol baharatla kabızlığı önlermiş
 Kon sus ajikos mundados dentro de una kaldera.
Tencerenin içinde soyulmuş sarımsaklarla
 Todo esto ke oyitesh kale al lado su ravaniko
Bütün bunların yanına turp lazım
 I aresh un buen piyaz kon pimienta i pirishiliko
Bir de güzel piyaz, biber ve maydanozla
 I en kada dos bokados beberesh vuestro viniko,
Her iki lokmada şarap yudumlamak
 Ke ansi esta enkomendado tanto prove komo riko.
Ki böyledir tavsiye zengine de fakire de.

Et yemeklerine gelince, kıyma kullanılarak yapılan birçok Sefarad yemeği vardır. Bu yemeklerin birçoğu köfte şeklindedir. Sebze ve az miktarda kıyma kullanılarak yapılan birçok çeşit köfte vardır ki bunların arasında en ünlüleri *köftikas de prasa* diye adlandırılan pırasa köftesidir. Pırasa köftesi pişirmenin yöreye, ekonomik duruma ve Kaşerut kurallarına uygunluğuna göre farklılıkları vardır. Kimi pırasa ve kıymaya, patates, kimi patates ve havuç, kimi sadece ekmek içi ekleyerek yapar, kimi de pırasa köftelerini hiç kıyma koymadan yapar. Geleneksel olarak her farklı köftenin pişirilişi tarzı aynıdır: Köfteler önce una sonra da yumurtaya batırılarak kızartılırlar. Günümüzde kızartmaların azaltılması için yapılan propaganda sonucunda köfteleri kızartmadan sadece fırında pişirenler de bulunmaktadır. Pırasa köfteleri gibi yapılan ıspanak ve kereviz köfteleri de çok

lezzetli olmaktadır. Bu köfteleri yapmaktaki amaç, etten tasarruf etmek olsa da lezzetleri tartışılmazdır.

Sığır ve kuzu etleri en popüler olan et çeşitleridir. Bunlar çeşitli şekillerde pişirilir ve eğer önce haşlanırsa suyu mutlaka, pilav, çorba ve başka yemekler yapmak için kullanılır. Tavuk için de aynı şey söz konusudur.

Balıklara gelince; limon ve yumurta ile yapılan terbiyeli sos beyaz etli balıklarla çok kullanılır. Bu yemek Şabat'a çok uygundur çünkü soğuk da yenebilir. Yaz aylarında Yahudiler geniş toplumun bilmediği bir balık yerler: Gaya adı verilen gelincik balığı. Balıkçılar bu balığı Yahudilere satmak için avlar, yaz aylarında Yahudilerin daha sık buldukları Adalar gibi semtlerde perşembe günleri satışa çıkarırlar.

Sefarad yemeklerinde diğer toplumlara nazaran çok daha fazla limon ve çok daha az baharat kullanılır. Zeytinyağlı sebzelerde, mesela bamya, enginar, ıspanak, lahana, kereviz ile enginar, kereviz ve kabak kabukları yemeğinde limona ek olarak bolca şeker kullanılır. Tuz ve karabiber haricinde pek baharat kullanılmaz. Yine ekşi tat veren ve özellikle bazı balık yemeklerinde kullanılan erikli sos çok ünlüdür. *Sefarad* mutfağında pişen asma yaprağından yapılan yalancı dolmalar diğer bütün toplumlardan daha farklı bir şekilde pişirilir. Dolma içi, bol limonla pilav gibi pişirilip öyle sarılır, dolayısı ile daha yumuşak, daha ekşi ve sulu olurlar.

Tatlılardan bahsetmemek Sefarad yemeklerine saygısızlık olur. Genelde Osmanlı-Türk mutfağı tatlı geleneklerini oldukça etkilemiş benziyor. Sefarad mutfağında özellikle ayvadan yapılan *halva de bembriyo* çok lezzetli olmasının yanı sıra yapması oldukça zaman alan bir tatlıdır. Pesah Bayramı'nda kuru meyvelerden yapılan *harotset* adlı tatlı da yine çok gelenekselidir. Bunun haricinde Sefaradların İspanya'dan getirmiş oldukları bir tatlı vardır: *Masapan* adı verilen badem ezmesi. Bugün hâlâ İspanya'nın Toledo şehrini ziyaret ettiğinizde rehberler, şehrin bu tatlının doğduğu yer olduğunu anlatarak turistleri şehir meydanında sıra sıra dizilmiş bulunan *masapan* dükkânlarına götürmeye çalışırlar. Türkiye'de çok tanınmış bir diğer tatlı türü de *pandispanya* adıyla bilinir. Bir kek türü olan *pandispanya*, adının da belli ettiği üzere "İspanya'nın ekmeği" demektir. Bu tatlının da Sefaradlar tarafında Türkiye'ye getirilmiş olması çok büyük bir olasılıktır.

Yahudilerin İspanya'dan getirdikleri bir diğer yiyecek ise *atramus* adını verdikleri nohut ailesinden bir yiyecektir. Türkiye'de Yahudi baklası diye bilinen bu yiyeceği genellikle sadece Yahudiler yerler. Bugün hâlâ İspanya'da *altramuzes* adıyla kavanozlar içinde satılmaktadır.

Aile ve misafirler için lezzetli yemekler yapmak hâlâ "iyi bir ev kadını" olmanın en önemli göstergelerinden biridir. Sefarad erkekleri küçük yaşlardan beri annelerinin yaptıkları yemeklere ve tatlara alışkın olduklarından birçok Sefarad kadını evlendikten sonra kocalarının ağız tadına uygun yemek yapmayı kayınvalidelerinden öğrenirler. Genellikle bütün kızlar yemek pişirmeyi annelerinden öğrenirler. Özellikle *borekitas*, *prasifuchi*, *awas kon ispinaka*, *almodrote de kalavasa*, *kashkarikas*, *rulikos de berendjena*, *chufletikos* gibi geleneksel yemekler söz konusu olduğunda annelerini defalarca seyretmiş olan kızların o tarifleri kullanmaları normaldir ancak günümüzde çalışan kadın sayısı arttıkça geleneksel tariflerin seyredilerek öğrenilme lüksü ortadan kalkmaktadır. Eski çağların tersine günümüzde basılmış olan ve satın alınabilecek birçok Sefarad yemekleri kitabı vardır. Bunların arasında, *Sefarad Yemekleri Kitabı*,¹⁷ *İzmir Sefarad Mutfağı*¹⁸ ve *Dina'nın Mutfağı*'ni¹⁹ sayabiliriz.

Kitapların haricinde günümüz sosyal ve ekonomik şartları göz önünde bulundurulduğunda yeni bir olgunun ortaya çıkmasına şaşırılmaması gerekir: Catering. Birçok kadın artık uzun saatler çalıştığı için geleneksel yemekler pişirmeye vakit bulamadığından bu yemekleri yapan catering şirketleri ortaya çıkmıştır.

Geleneksel Sefarad yemekleri yemek istiyorsanız genellikle hayır kurumlarının yaşlı ve engelliler için kurumlarına para kazandırmak amacı ile kurdukları şirketler bayramlarda, davetlerde evinize kadar istediğiniz yemeği getirebilmektedirler. Geleneksel *Kaşerut* kurallarına uygun yemek servisi veren kurumlar Türkiye Hahambaşılığı'nın web sitesinden takip edilebilir.²⁰

Son Söz

Osmanlı'dan günümüze Yahudi yaşamına baktığımızda, bin seneye yakın bir süre yaşadıkları İspanya'dan çok zor koşullar altında ayrılmak zorunda kalan Sefarad Yahudilerinin Osmanlı topraklarında yaşamlarına devam ederken gelenek ve göreneklerini kendilerine uyan

17 Viki Koronyo ve Sima Ovadya, *Sefarad Yemekleri*, İstanbul, 2012

18 Ester Antebi v.dğr., *İzmir Sefarad Mutfağı*, İstanbul 2005.

19 Deniz Alphan, *Dina'nın Mutfağı*, İstanbul 2005.

20 <http://www.turkyahudileri.com/content/view/720/274/lang,tr/>

*Metinde atf yapılanlar gösterilmemiştir.

gelenek ve göreneklerle birleştirilerek ortaya yepyeni bir kültür hazinesi çıkardıklarını görürüz: Türk-Sefarad kültürü. Bu kültürü incelediğimizde onda dünya barışı için çok önemli unsurlara rastlarız. Bunlardan biri kültür iletişimidir. İnsanlar birbirlerini tanıdıkça, birlikte bir yaşam oluşturdukça hasım değil hısım olurlar. Modern yaşam birçok geleneğin kaybolmasına sebep oluyorsa da müzik ve mutfak gibi öğeler değişime dayanıklı ve insanları birleştirici özelliklere sahip olan unsurlardır. İstanbul'un Yahudi yaşamı yüzyıllardır devam etmektedir. Dileyelim ki daha uzun yüzyıllar boyunca bu ve benzeri zenginlikler İstanbul'u dünyanın en kıymetli şehri yapmaya devam etsin.

KAYNAKLAR*

- Alalu, Suzan, v.dğr., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, İstanbul, 1996.
- Altav, Mary; *Judeo-Spanish in the Turkish Social Context*, İstanbul 2003.
- Bali, Rifat N., *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul 1999.
- Behar, D. - İ. Maçoro ve D. Sevi, *Maftirim: Türk - Sefarad Sinagog İlahileri*, İstanbul 2009 (4 CD ve 1 DVD ile birlikte).
- Behar, Rabi Nesim, *Dini Uygulama Rehberi - El Gid para el Pratikante*, İstanbul 2004.
- Blech, Rabi Benjamin, *Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik* (çev. Estreya Seval Vali), İstanbul 2003.
- Estreyikas d'Estambul, *Un Kavretiko* (CD), İstanbul 2006.
- Harris, Tracy K., *Death of a Language: The History of Judeo-Spanish*, Newark 1994.
- Identity. A Case: Judeo-Spanish*, Yüksek Lisans Tezi, Reading University, 1986.
- Los Pasharos Sefaradis, *Kantikas Para Syempre* (CD ve kaset), İstanbul 1995.
- Kantikas Para Syempre* (CD), İstanbul 2003.
- La Romansa de Rika Kuriel* (Kaset), İstanbul 1988.
- Las Puertas* (double-CD), İstanbul 2005.
- Los Pasharos Sefaradis Vol III* (Kaset), İstanbul 1987
- Los Pasharos Sefaradis Vol. II* (Kaset), İstanbul 1987.
- Rodrigue, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması* *Alliance Okulları' 1860-1925*, Ankara 1997.
- Sephiha, H.V. *L'Agonie des Judéo-Espagnols*, Paris 1977.
- Şarhon, Karen Gerson, "Culture and Music of the Jews of Turkey", *Jewish Renaissance*, 9/2 (2010).
- Şarhon, Karen Gerson, "Food - A Taste of Turkey", *Jewish Renaissance*, 9/ (2010).
- Şarhon, Karen Gerson, "From Spain to Turkey", *Jewish Renaissance*, 9/2 (2010).
- Şarhon, Karen Gerson, "Judeo-Spanish: Where We are and Where We are Going", *International Sephardic Journal*, 11 (2004).
- Şarhon, Karen Gerson, *Ladino in Istanbul - Versuch einer Wiederbelebung* (çev. Gisela Dachs), Jüdischer Almanach 2007.
- Şarhon, Karen Gerson, *Language Change as Influenced by Cultural Contact. A Case: Ladino* (yüksek lisans tezi, 1983), Boğaziçi University.

- Şarhon, Karen Gerson, "The Judeo-Spanish Language, Culture and Music", *Multiculturalism: Identity and Otherness* (ed. Nedret Kuran Burçoğlu), İstanbul 1997.
- Şarhon, Karen Gerson, *The Period When an Awareness and Interest in Ladino Starts Among the Turkish Jewry: Reasons and Analysis* (konferans), Jerusalem 2005 (World Jewish Studies Congress).
- Şarhon, Karen Gerson, *The Relationship of Language Ethnicity and Ethnic Group* "Türk Sefarad Müziği ve Los Paşaros Sefaradis Grubu", *İstanbul*, (2003), sy. 45, s. 78-79.
- Şarhon, Karen Gerson, "Türk Sefarad Müziği", *Kırkbudak: Anadolu İnançları Dergisi*, (Güz 2007), yıl. 3, sy. 12, s. 75.
- Türk Musevi Cemaati websitesi, <http://www.turkyahudileri.com>.
- Yako Taragano Sinagog İlahileri Korosu; *Zemirot II: Türk - Sefarad Sinagog İlahileri*, CD (notaları da içeren kitapçığı ile), İstanbul 2008.
- Zemirot: Türk - Sefarad Sinagog İlahileri* (CD ve kaset), İstanbul 2002.

* Dipnotlarda yer almayan kaynaklar.